

Тэма 1.

Барацьба за беларускую дзяржаўнасць. 1917–1920

АД ЛЮТАЎСКАЙ РЭВАЛЮЦЫІ 1917 г. ДА АБВЯШЧЭННЯ БНР

1. Пастанова Беларускага Нацыянальнага Камітэту¹. 26 сакавіка 1917 г.

Выбраны з'ездам беларускіх грамадзянскіх дзеячоў нашага краю 25 сакавіка 1917 г. Беларускі Нацыянальны Камітэт мае сваім грунтам культурна-нацыянальнае адраджэнне беларускага народу, якое вымагаецца паступовым рухам гістарычнага жыцьця паасобных нацый, патрэбай агульнай культуры і прагрэсу усяго чаловечства.

Беларускі Нацыянальны Камітэт лічыць першай сваей павіннасцю арганізаваньня ўсіх жывых съядомых сіл Беларусі, дзяля як найшырэйшага развіцця мейсцового жыцьця, дзеля абароны правоў народу беларускага і яго съветлай вялікай будучыны.

Час вялікай рэвалюцыі, час вялікіх перамен патрэбаваў ад людзей, съядома клаушы свае сілы на карысць роднага краю, кабы яны сказалі свае слова аб tym палітычным ладу, якія лічыць патрэбным і найлепшым для Беларусі і ўсей Расіі.

1) Прызнаючы найлепшай формай государственного ладу Расіі фэдэратыўна-дэмакратычную рэспубліку – з'езд лічыць патрэбай аўтаномнае адбудаванье Беларусі у граніцах Расіі, у якіх было б забезпечана вольнае развіцце і поўные права іншым народам, жывучым на Беларусі. Эканамічнае становішча і тыя шырокія магчымасці, якія адкрыліся з рэвалюцыей перад дэмократычнай Расіяй, звязывае нас з Расійскай фэдэратыўна-дэмакратычнай рэспублікай. Дзеля гэ-

¹ Кіруючы орган беларускага нацыянальнага руху, які быў абрани на I з'ездзе беларускіх арганізацый і партый 25–26 сакавіка 1917 г. у Мінску. Складаўся з 18 асобаў на чале з Р. Скірмунтам. Кіраўнічую ролю ў нацыянальным руху БНК адыгрываў да лета 1917 г., калі на II з'ездзе беларускіх арганізацый і партый замест яго быў створана больш левая па сваім складзе Цэнтральная рада беларускіх арганізацый і партый.

таго Беларускі Нацыянальны Камітэт лічыць патрэбным перасьцерягчы ад тых людзей, якія прыкрываючыся імянем беларускім, вялі б прапаганду за далучэнья да Польшы, або да якого другога государства. Гэтакіх людзей Беларускі Нацыянальны Камітэт, на сколькі яны выступалі б ад яго імяні, будзе лічыць за правакатароў.

2) Беларускі Нацыянальны Камітэт прызнае свабоду за кожнай рэлігіяй і клічэ усіх беларусоу, без розніцы веры, да супольнай працы над стварэннем ядынай беларускай культуры.

3) Лічучы, што зямельная справа будзе разважана агулова на Устаноучым Расійском Сэйму, Беларускі Нацыянальны Камітэт знаходзіць, што дэтальна гэтая справа на Беларусі павінна быць размяркована краеваю Беларускаю Радаю, скліканую на аснові роунаго, агульнаго, простага і таемнага галасовання.

4) Беларускі Нацыянальны Камітэт лічыць за патрэбу нацыяналізацыю беларускай школы.

5) У ваенай справе Беларускі Нацыянальны Камітэт трymа-
яцца таго пагляду, што згода павінна быць зроблена без аннексіі і
кантрыбуцыі, с правам самаусвядамлення нацый.

6) Аднэй з умоу міру, жаданага для Беларусі, есьць зварот забра-
най часткі этнаграфічнай Беларусі, і далучэнье яе, аб'еднанай з рэш-
тай Беларусі, да Расейской Фэдэратыунай Рэспублікі.

*История Беларуси в документах и материалах /
авт.-сост. И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. Минск, 2000. С. 259–260.*

2. “Хрыстос ўваскрос!..”

Фрагмент успамінаў Язэпа Варонкі².

[...] Тры дні йшла барацьба на 1-ым Вайсковым Беларускім З’ездзі ў Менску ў каstryчніку 1917 г. З абедзвёх старон па чарадзе трывалі зайлі то “свядомыя”, то “несвядомыя”. Змабілізаваны былі лепшыя сілы. Проці нацыянальнай стараны З’езду аб’едналіся былья чарнасоценцы з камуністамі. Для іх не было нічога страшнейшага, як беларускія нацыянальныя войскі. Дзеячам адраджэнчаскага руху рабіліся самыя паскудныя закіды.

І вось настаў доўгачаканны момэнт вырашэнья галасамі вялікай загадкі эпохі, заданыя жыцьця і съмерці беларускага руху.

А для таго, каб гэта вырашэнье было, як найсправедлівейшым, каб кожны чалавек мог адкрыта і не вагаючыся сказаць, хто ён для свайго народу, чым жыве ў ім яшчэ кроў гаротных яго бацькоў, пра-

² Варонка Язэп (1891–1952) – беларускі палітычны дзеяч. З 1917 г. сябра БСГ, камісар юстыцыі і ўнутраных спраў Вялікай беларускай рады (1917), старшыня і міністр замежных спраў Народнага сакратарыята БНР (1918), адзін з ініцыятараў абвяшчэння БНР.

вадыры Зьезду пастанавілі справу вырэшыць “выходам у правыя і левыя дзьверы”.

З’езд адбываўся ў вялікім будынку па-губэрнатарскага дому, пазней Дому Беларукай Рады на Пляцу Волі.

З заміраньнем сэрца глядзелі прысутныя госьці на гэты выхад сяброў Зьезду, у правыя (за!) і левыя (проці!) дзьверы. Бэзканечныя дэбаты вайсковага сходу, на які прыбыло болей 150 чалавек самага, здавалася, абеларушчэнага Заходняга Фронту, да самага апошняга момэнту не выразілі твару Зьезду.

Страх агарнуў людзей... Якіс-ці незразумелы, нутраны, халодны страх: і тых, каму належылася прыступіць да гэтай першай за колькі сот гадоў споведзі і за сябе, і за продкаў, і за тых, хто меў шчасце быць съведкам гэтага момэнту.

Ціха, моўчкі, як бы пры вялікім сакрамэнті пачалі падымаша людзі і кіравацца.

– Туды, чы сюды!..

І пайшлі.

Нікім не падганяныя, нікім не прымушэнныя. Дэбаты былі скончаны за колькі гадзін да вырашэння.

І не пасьпелі яшчэ пісары Зьезду прыбрацца падлічваць людзей: госьці Зьезду паднялі ўжо галосныя прывітаннія далеко перажываючай большасці – вялікай чарадзе людей, падняволіўшая народ сіла.

Прывітання былі тым галасьнейшыя, калі на беларускую сторону пацягнуліся ланцугом дзесяткі і тых, да таго варожых да беларускасці людзей, аб якіх, здавалася, ня было ўжо ніякой надзеі, што яны “вернуцца да мацеры сваёй”.

Пісары жвава падлічылі галасы ў левым пакоі. Гэта было вельмі лёгка зрабіць. Абвесцілі лічбу, спатканую бэзумоўнымі воплескамі, крыкамі “слава”, і сярод гэтага съята, зывіліся ў залі нашыя пісьменнікі і дзеячы – Алесь Гарун³, Андрэй Зязюля⁴, Антон Лявіцкі⁵...

За німі ціснуліся вагромністай грамадой людзі з надворка, моладзь... Стала шумна, цесна, скучыці зъявіўся нацыянальны штандар.

– Брэты, родныя! Хрыстос Ўваскрас!.. – Так, сярод радаснага гоману і съяткаваннія голасна, узлезшы на стары губэрнатарскі фоўтэль, загаварыў стары палітычны беларускі работнік і паэта, правадыр сацыялістаў Алесь Гарун...

І ўсё загаманіла яшчэ галасней.

³ Сапраўднае імя – Аляксандр Прушынскі.

⁴ Сапраўднае імя – Аляксандр Астрамовіч.

⁵ Літаратурны псеўданім – Ядзвігін Ш.

— Ваістіну Ўваскрос!... — Адпавядала заля, як адзін чалавек, і больш не можна было ўжо разабраць ні воднага слова.

Гарун стаяў на сваім мейсцы, падняўшы руکі. Па твары яго беглі сълёзы. Панясьліся голосныя чыстыя гукі беларускага народнага гімну... Адсунуўшы ад сябе артыста Ждановіча, які захацеў кіраваць пеяўшымі, шырока і высока пачаў махаць у такт рукамі Лявіцкі. Вочы блішчэлі ад неспадзянай радасці. Зязюля-ксёндз цалаваўся, як праваслаўныя на Вялікдзень, тройчы.

Свята перакінулася ва ўсе беларускія ўстановы.

У гэты дзень больш нічога рабіць не хацелася...

Падваліны вялікага гмаху былі заложаны:

Беларусы-вайсковыя сталі на старане сваёй народнай справы...

Беларус-вайсковы. Коўна. 1922. 16 крас.

3. Грамата да Беларускага Народу⁶. Мінск-Беларускі, 27 каstryчніка 1917 г.

Браты-беларусы, працоўны народ Беларусі, работнікі і селяне-земляробы, беларусы-ваякі, усе, каму дарага воля і рэвалюцыя, усе, у кім гарыць і б্যецца сэрдцо за права і волю беларускага народа!

Грамадзяне усіх іншых народаў, якія жывуць на нашай зямельцы!

Прышоў момант, якога ні ведае гісторыя нашае многапакутнай зямлі. Воляй рэвалюцыі мы паставлены перад патрэбай сабраць усе жывыя сілы нашае Бацькаўшчыны дзеля абароны і утримання нашых вольнасцяў, здабытых крывёй мільёнаў сыноў пакрыўджанай, бяздольнай Беларусі.

У гэтых дні нам належыць паказаць запраўды, што злучаная пакутай беларуская рэвалюцыйная дэмакратыя ні дапусьціць, каб віхор бязладу згубіў нашую святую нацыянальную справу абароны вольнасцяў і правоў Беларускага Народу.

Браты-Беларусы, працоўны народ, сыны зямлі і абаронцы вольнасцяў Бацькаўшчыны! Злучыцеся у адну згодную сямью каля Вялікай Беларускай Рады, адкідаючы ад сябе сеочыя нізгоду поклічы і будзьце асьцярожнымі у сваіх дзеях. Толькі парадак і згоднасць паміж усімі, паможа нам утримаць спакой у нашым краі, а еднасць з войскам падыйме дух і злучыць увесь народ.

Браты-Беларусы! Вялікая Беларуская Рада, апіраючыся на Цэнтральную Вайсковую Раду, Беларускі спаўняючы Камітэт Заходняго

⁶ Грамата выдавалася Вялікай беларускай радай, якая ўтварылася ў каstryчніку 1917 г. і, аб'яднаўшы ў сабе прадстаўнікоў розных беларускіх арганізацый і партый, стала адыгрываць кірующую ролю ў беларускім нацыянальным руху. Менавіта з ініцыятывы ВБР быў скліканы Першы Усебеларускі кангрэс у Мінску ў снежні 1917 г., дзе вырашаліся лёсавызначальныя пытанні беларускага жыцця.

фронту, на усе беларускія арганізацыі, верыць у сілу і мудрасьць беларускага народу, у руках катораго вялікая будучына Вольнай Беларусі, воля, зямля і згода.

*Турук Ф. Белорусское движение.
Очерк истории национального
и революционного движения белорусов.
Москва, 1921. С. 95–96.*

4. Да нашай краёвай інтэлігенцыі. Вытрымка з адкрытага ліста Казіміра Шафнагеля⁷. 1917 г.

Pryjšoū moment jadyny, moment asabliwy, moment, katory mo' ūžo ū historyi nie paŭtorycca bolš dla nieščašliwaho, pazbaulenaho swajej dziaržaúnaści, pakinutaho swaimi natyralnymi kirownikami – swaim duhawienstwam i swajej swieckaj intelihencijej biełaruskaho narodu. Hety narod biełaruski pryzwan ciaper sam pastanawić ab sabie, ab swajej budučynie, pryzwan pakazać, što jon jość i padać hołas, što jon žywie, wyskazać swaje palityčnyje i nacyonalnyje žadańia.

Ale jaki-ž strašenny trahizm! Hety narod biełaruski, katory, jak i kožyn inšy narod, pawinien składacca z niekolkich hramadzianskich słajoū: narodnaj massy – sielanstwa i robotnikaū, dy s klas mienš čyšlenych, ale ekonomiczna i kulturna silnych i nacyonalna świadomoých, - značyć: ziemian, mieščanstwa i predstaŭnikoū wolnych prafesij, - hety narod biełaruski składajecca ciaper tolki z čyšlenaj, ale ciomnaj, niehramatnaj, nacyonalna nieświadomaj sielanskaj i robotnickaj massy, bałamučenaj pa siahonniašni dzień panujučymi nad jej palityčna, ekonomiczna i kulturna nacyonalnaściami. Bo hety narod biełaruski – to sirata, biedny, ciomny, biezzaščytny, sirata, pakinuty swaimi naturalnymi ajcami i apiakunami – swajej intelihencijej. I woś, kali nalacieła strašennaja historyčnaja nawalnica, kali prahawitość susiedzioū ščeryć zuby, kab prahlynuć i ścierci da zwańia z abličča ziamli narod biełaruski, kali razam z tym – dziakujučy ščašliwamu hodu zdareńcioū – hetamu narodu zaświaciüsia, praūda, słabyy ješče pramień nadziei na nacyonalnoje i palityčnaje adradžeńnie, - u hetki stanoūčy zwarotny moment toj narod – sirata staić woś biezzaščytny, bytcym smačnaja pažywa dla kožnaho, chto zahoče praciahnuć pa jaho ruku, kab jaho zniščyć, denacyonalizawać, prahlynuć!

Hdzie-ž zaprapała taja naturalnaja apiakunka i kiraunička kožnaha narodu – jaho intelihencija? Jakim dziūnym, trahičnym zdareńiem astałosia ad narodu hetaho tolki tuławo, - hdzie padziełasia haława jaho?

Ach, bo intelihencija hetaho narodu niekali za sorak siarebrenikoū (ślachockije prywilei – paddanstwo sielan) adrakłasia jaho, zdradziła

⁷ Шафнагель Казімір – барон, прадстаўнік краёвага руху і беларускі дзеяч.

swoj ulasny narod, pryswoiūšy čužuju dla jaho mowu, kulturu i palityčny ideał. Bielaruski narod i stausia hetak siratoj, bo jaho intelihencija, jaho wyżejšyje, abiespiečenyje kłasy denacyonalizawalisia, spolščylisia, stalisia čužymi tej massie narodnaj, s katoraj wyšli, čužymi tej ziamli, z jakoj ad wiakoū ciahnuli žyćciowyje soki.

Razpačaūčyjsia razdzieł wyzywaŭ usio wialikšyje rezultaty, pahłyblaušyje ūsio bolej propaść miž narodam biełaruskim i jaho apalačenaj intelihencijej, bo biełaruskaja massa, pazbaulenaja swaich ułasnych nacyonalnych, kulturnych słajoū, astałasia na pačatkowej stupieni razwićcia sa swaim „prostym” – jak u pakornaści swajej nazywaje – jazykom, sa swajej nacyonalnej nieświadomaściu, katoraja wyjaūlajecca, naprykład u tym, što biełarus nia wiedaje, chto jon papraūdzijość, i na pytańnie ab heta, kali katalik, kaže: „polski”, a kali prawasłaūny – „ruski”, nie majučy mahčymaści razpaznać hetych dwuch asnaūnych paniaćcioū – wiera i nacyonalnaść, bo utraciū nawat žadańnie mieć swaju ūłasnujus hasudarstwienaść i nacyonalnuju samabytnaść.

Intelihencija biełaruskaho narodu – jaho „abywateli”, duchawienstwo i mieščanstwo, pryswoiūšy sabie čužuju, ale bahatuju polskuju kulturu z jaje pyšnymi zdabytkami, tradycijami, litaraturaj i ideałami, katoryje zichaciać tysiačami koleroū, wabiucy wočy, dušu i serce, i ūlažyūšy ū skarbniku hetaj čužoj kultury bahatyje ūłasnyje zdabytki, paklaūšy na žertwienny ałtar polšcyny najwyżejšyje prajawy swajho nacyonalnago gienija (Mickiewič, Kondratovič, Kościuško, Ožeškowa, Moniuško, Sienkiewič i t.p.), daūšy polskamu narodu papraūdzi lwinuju čać taho, čym palaki pyšajucca, jak swaim najwialikšym i najharašejiem bahaćciem, - hetaja apalačenaja biełaruskaja intelihencija ciapier z pahardaj pahledaje na narod, s katoraha sama wyjšla, zusim, jak toj mužyk, katory dajšoū bahaćcia, pabudawaŭ na mijescy baćkawaj chacinki pałac, apranuūsia ū bahatyje šaty, nabraūsia „panskich” manier – i saromicca swajho sielanskaho rodu, s pahardaj hladzić na tych biednych bratoū swaich, katoryje ū mužyckaj chaci astalisia, dy ješče horš i strašniej: užo ich za bratoū nia licyć, wyrekajecca ich i supolnaho z imi pachodženia [...]

Woś, u čym trahizm pałažeńnia: biełaruski narod, praūda, maje swaju intelihenciju, dy jana – polskaja!

Dwa asobnyja święty, dźwie mowy, dźwie tradycii, dwa śivetapahlady, – dźwie orjentacii!

A trahizm pałažeńnia ūzwialičywajecca jašče tym, što i miejscowaje duchawienstwa, radziūšajasja ū hetym kraju, časta wyjšaūšaje biezpasredna z biełaruskaj massy abo sa spolščenaj šlachty biełaruskaj, častka z čysta biełaruskim imieniem, čurajecca hetaho narodu. Na pytańnie: chto ty? – ksiondz adkazwaje: Ja čuju siabie palakam...

I woś biedny sielanin biełaruski ani ū swaim „panku”, ani ū ksiandzu nie baćyć užo brata. Pan i ksiondz pramaūlajuć da jaho nie jaho rodnej „prostaj” mowaj, a jazykom „panskim”, kulturnym, jazykom polskim. Pan i ksiondz ličać, što ich najswiaciejšaja nacyonalnaja pawinnaś – apalačyć biełarusa-mužyka praz kaścioł, praz škołu, a kali-b udałosia – dyk praz sud, praz uradowyje uestawy, a ū kancu, jak najwyżejšy ideał, praz dzieržaŭnaś... polskuju!

Čym že wy, apalačenyje biełarusy, lepšyje za pahardžanych wami hakatystoū i abrusicielioū? Adumajciesia! Čy nie ū sto razoū horšy wy ad ich, čy nie zasluhoūwajcie na imia adstupnikoū swajho narodu?! Bo kali hakatysty i abrusicieli prychodziać majučy ūlaść z čužoj ziamli dziela denacyonalizacii taho abo inšaha narodu, dyk jany za heta prynosiać jamu dostup da wializarnych karyściej, katoryje denacyonalizawonym daje prynaležnaś da palityčna ci kulturna mahutnych dziaržaŭnych arhanizmoū. A wy apalačenyje biełarusy, wy adstupniki ū rodnym kraju, dzie wy ūzhadawalisia, dzie žywicio, - adstupniki, bo chočecie pazbawić narod swoj jaho nacyonalnaści, chočecie nawiazać jamu čužuju hasydarstwienią – zamiest pamahčy jamu stwaryć swaju ūłasnuju, nakinuć jamu čužuju mowu, katoraja stałasia dla was radzimaj...

*Homon. Nr 86. 28 kastryčnika 1917 h.
Цыт. паводле: Спадчына. 2002. № 4. С. 57–58.*

5. З пастановы II з’езда армій Захадняга фронту “Об организации советской власти на Западном фронте и в области”. 25 лістапада 1917 г.

[...] Совет рабочих, солдатских и крестьянских депутатов Западной обл. и Западного фронта составляется на следующих основаниях: от съезда рабочих и солдатских депутатов 35 чел., от съезда крестьянских депутатов – 35, от фронтового съезда Западного фронта 100 чел., от профессиональных союзов – 11, железнодорожного союза – 4 и по-чтовотелеграфного союза – 2.

Этот орган является высшей законодательной властью в Западной обл. и на Западном фронте.

Вішнеўскі А.Ф., Юхно Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Мінск, 2003. С. 200.

6. Першы Усебеларускі кангрэс. Паводле ўспамінаў Канстанціна Езавітава⁸.

На Кангрэсе гэтым прысутнічала 1872 дэлегаты, з якіх 1167 дэлегатаў мелі права пастанаўляючага голасу і 705 дэлегатаў былі да-

⁸ Езавітаў Кастье (1893–1946) – беларускі нацыянальны дзеяч і палітык. Адзін з

пушчаны толькі з правам дарадчага голасу, г. зн. ня мелі права галаваньня.

Шматлюдны Кангрэс гэты адгуляў дужа вялікую ролю ў гісторыі змаганьня беларускага народу за стварэнье свае незалежнае дзяржавы. Ён закончыў першы пэрыяд беларускага адраджэнскага руху, пэрыяд паступовага нацыянальнага самаўсъведамлення паасобных адзінак і ўтварэння першых нацыянальных арганізацыяў, якія давалі магчымасць агуртаваць нацыянальныя сілы народу і падрыхтаваць масавае выяўленыне волі народу. Вось жа I Усебеларускі Кангрэс быў гэтым выявіцелем волі ўсяго беларускага народу і ў сваім праўным і псыхалагічным значэнні адгуляў ролю запраўднага Беларускага Устаноўчага Збору.

Адчыненне Кангрэсу

Адчыненне 1-га Усебеларускага Кангрэсу было дужа ўрачыстае. Пры дэзвярох будынку стаяла варта 1-га Менскага Беларускага палку, сцэна была ўпрыгожана нацыянальнымі сцягамі і гэрбам Пагоні.

У арганізацыйным прэзыдыюме Кангрэсу былі: прэзыдыюм Вялікай Беларускай Рады, на чале з аграномам Аркадзем Смолічам і юрыстам Язэпам Варонкам, прэзыдыюм Беларускай Цэнтральнай Вайсковай Рады, з Сымонам Рак-Міхайлоўскім на чале і прадстаўнікі вялікшых беларускіх арганізацыяў: з Віцебску, Магілёву, Пецярбургу, Масквы, Кіеву і Адэсы.

За прэзыдыюмам на сцэне стаяў хор Тэраўскага, папоунены артыстымі і артысткамі 1-га Беларускага Т-ва Драмы і Камэдыі, на чале з Флёрыянам Ждановічам і Фальскім. Да гэтага вялікага хору дачыгушчыся яшчэ і хор Хаўрусу Беларускае Моладзі. Усе ў прыгожых нацыянальных уборах.

Залія, лёжы, усе бальконы, лёжа аркестры і нават частка праходаў у залі былі заняты дэлегатамі. [...]

Парадак працы Кангрэсу

[...] Першы дзень быў цалкам аддадзены прывітальным прамовам і агалошанью тых наказаў, якія былі дадзены розным дэлегацыям, а нават і некаторым паасобным дэлегатам з месц, ад іхніх мясцовых арганізацыяў. Увечары быў канцэрт хору Тэраўскага, які ўсім надзвычай на спадабаўся і моцна ўзрушыў нацыянальныя пачуцьці нават мала съведамых адзінак. [...]

Далейшую сваю працу Кангрэс перанёс у будынак Дваранскага Сабраньня, якое знаходзілася супроць будынку тэатру і мела вялікую залю для сходаў пленуму Кангрэсу ды шэраг меншых заляў і пакояў

арганізатараў Беларускай цэнтральнай вайсковай рады, удзельнік Першага Усебеларускага кангрэса і абвяшчэння БНР, народны сакратар па вайсковых спраўах БНР. Памёр у траўні 1946 г. у мінскай турме НКУС.

для сходаў розных камісіяў ды сэкціяў, якія былі створаны на Кангрэсе для распрацоўкі паасобных пытаньняў. У гэтых малых заліах адбываліся і сходы розных партыйных ды групавых фракцыяў, на якія пабіўся Кангрэс, бо на ім прадстаўлены былі розныя палітычныя напрамкі.

Палітычныя кірункі на Кангрэсе

Што да палітычных напрамкаў на I Усебеларускім Кангрэсе, дык, гледзішча на іхню колькасную і палітычную вагу на Кангрэсе, іх трэба падзяліць на тры асноўныя групы: цэнтр, правае і левае крыло.

Цэнтр Кангрэсу складаўся з сяброў Беларускае Сацыялістычнае Грамады, якая мела на Кангрэсе кіруючу ролю і заваявала сабе большасць дэлегатаў, прыхіліўшы да сябе і ўключыўшы ў свае шэрагі многіх дэлегатаў падчас працы самога Кангрэсу. Асабліва шмат увайшло ў ейны склад дэлегатаў з гэтак званае групы “безпартыйных”, якая паступова разсасвалася на Кангрэсе, далучаячыся да партыйных групаў. Перайшлі ў фракцыю Беларускае Сацыялістычнае Грамады і значныя групы з былой расейскай партыі сацыяліст-рэвалюцыянераў. Наагул да БСГ, як партыі нацыянальнай і сацыялістычнай, імкнуліся ўсе беларускія сацыялісты.

Правае крыло было найменшым па сваёй лічбе. Складалася яно з паасобных адзінак “старога закалу”, з некаторых беларускіх арганізацыяў Беларусі (Віцебская і Магілеўская) ды з нешматлічных клерыкальных груповак. Сюды-ж увайшлі і два-тры беларускія абшарнікі.

Левае крыло было даволі моцным, як сваёй лічбай, гэтак яшчэ і тэю энэргійнаю падтрымкаю, якую яно мела звонку ад гэтак званага “Областнага Исполнительного Комитета Западной Области”. Гэты Камітэт быў створаны падчас каstryчніцкай бальшавіцкай рэвалюцыі ў Менску і скарочана называўся “Обліспкомзап” (бел. Абліспкомзап). Складаўся ён з расейскіх вайскоўцаў, якіх тады стаяла на Беларусі некалькі арміяў, з жыдоўскіх палітыканоў розных гатункаў і з латыскіх камуністаў. Абліспкомзап не вызнаваў ні правоў беларускага народа на нацыянальнае самавызначэнне, ні беларускую мову, ні нават самага існаваньня беларусаў, як народу і Беларусі, як асобнае краіны. Гэты Абліспкомзап, на чале якога стаяў працпаршчык Мясынікоў, ішоў цалкам на шляхах старых расейскіх царскіх урадоўцаў-русіфікатараў.

Сваркі паміж камуністамі з поваду Усебеларускага Кангрэсу

Наяўнасць шматлічных прыфрантовых і тылавых штабаў у Менску, а таксама вялікая колькасць розных прадстаўніцтваў і ўстаноў Усерасейскага Земскага і Гарадзкога Саюзаў ад 1915-га году літаральна залівала Менск чужымі наезднымі з Рәсей элементамі. [...]

У гэтай ненармальнай абстаноўцы, калі ў Менску не выхадзіла нават беларуская газета, заўважыць беларускія элемэнты ў перапоўненым войскам і чужынцамі горадзе было для чужога чалавека цяжка, асабліва ж калі гэты чужак нават і не жадаў нічога заўважаць і бачыць. Дык расейскія сацыялісты-рэвалюцыянеры, якія захапілі ўладу ў Менску напачатку 1917-га году, а затым і бальшавікі, якія пасля каstryчнікавага перавароту адабралі ад эсэраў гэту ўладу, зусім не жадалі лічыцца з беларускім нацыянальнымі арганізацыямі і не дацэнівалі шпаркі ўзрост і гуртаваныне беларускіх сілаў.

Цэнтральныя бальшавіцкія ўстановы, якія на прыкладзе Фінляндыі, Украіны, Грузіі і польскіх легіёнаў пераканаліся ў tym, якую колёсальную сілу маюць нацыянальныя рухі, шукалі спосабу як-колечы бяз адчыненае сваркі і канфлікту заўладаць беларускім рухам і накіраваць яго калі ўжо ня цалкам на сваю карысць, дык прынамсі ў нейкае нэутральнае ручво.

Таму паміж цэнтральнымі бальшавіцкімі ўстановамі і бальшавіцкай уладай на мяйсцох ішлі войстрыя спрэчкі ў справе тактыкі ў адношаньні да беларусаў і іхніх вайсковых фармаваньняў.

Цэнтральныя ўстановы ў Пецярбурзе і Стаўка вярхоўнага галоўнакамандуючага прапаршчыка Крыленка ў Магілёве давалі на пэўных умовах дазвол на фармаваныне беларускіх вайсковых адзінак, а Абліском зап абязброіваў тыя часткі, якія траплялі ў Менск.

Тое самае было і з Усебеларускім Кангрэсам: цэнтральныя бальшавіцкія ўстановы ў Пецярбурзе згаджаліся з tym, што Кангрэс на пэўных умовах можа адбыцца, каб на аснове самаазначаньня народаў выявіць волю беларускага народа, а Абліском зап у Менску быў нават супроць дапушчэнья да скліканья Кангрэсу.

Спраба стварыць раскол у беларускім грамадстве

Калі менскія бальшавіцкія дзеячы і ўстановы Абліском запа даведаліся, што Вялікая Рада прызначыла скліканье I Усебеларускага Кангрэсу на 5 сінежня 1917 году ў Менску, прапаршчык Мясынікоў зараз жа выехаў у Пецярбург, каб дамагацца ад Нацыянальнага Камісарыяту, якім тады кіраваў Сталін, забароны на гэтае скліканье. Каліж Нацыянальны Камісарыят на гэту забарону не згадзіўся, бо гэта задужа выразна разыходзілася з шырокага агалошанымі абяцанкамі, дык у Пецярбурзе была прыдумана новая камбінацыя. Сталін загадаў знайсьці якую колечы беларускую арганізацыю, якая згадзілася бы пайсьці супроць Вялікае Рады і якая склікала бы свой Кангрэс таксама ў сінежню, але ў іншым горадзе.

Гэтая паслухмяная арганізацыя знайшлаася. Гэта была группа гэтак званых беларускіх аўтанамістаў, якія ў большасці сваей належалі

да былых расейскіх сацыялістаў-рэвалюцыянероў і ўваходзілі ў Беларускі Абластны Камітэт пры Усерасійскім Савеце Сялянскіх Дэпутатаў. Яны сядзелі ў Пецярбургу, у будынку Вучылішча Прававеданья на Фантанцы № 5, і змагаліся тутака з Пецярбурскім арганізацыямі беларускіх незалежнікаў: Беларускай Саціялістычнай Грамадой, Беларускім Вайсковым Камітэтам Пецярбурскага Гарнізону, Беларускім Камітэтам Маракоў Балтыцкага фронту, Беларускім Камітэтам Уцекачоў і Беларускім Культурна-асьветным і Выдавецкім Т-вам “Загляне сонца і ў наша ваконца”.

У склад арганізацыі “абластнікоў”, як іх называлі тады ўсе беларусы, уваходзілі людзі, якія ў большасці сваёй ня былі арганічна звязаны з беларускім народам і беларускім адраджэнчым рухам. Сярод іх было шмат латышоў і расейцаў, якія апынуліся ў нашым краі выпадкова і рупіліся толькі аб сваіх пэрсанальных інтарэсах.

“Абластнікі” прызначылі свой Кангрэс на 15 сінегня ў Магілёве. Яны атрымалі ад Нацыянальнага Камісарыяту вялікія гроши на арганізацыйныя выдаткі і на выплату сутачных сваім дэлегатам. Аднак спроба разьбіць беларускае грамадства на два лягеры і стварыць адразу два Усебеларускіх Кангрэсы – з трэскам правалілася. Усе беларускія арганізацыі, грамада, паветы, воласьці паслалі сваіх дэлегатаў на 5 сінегня ў Менск.

Змушаны былі сюды зъявіцца і самі “Абластнікі” з сваім штабам і кучкай прыхільнікаў на чале з Яўгенам Канчарам, Міхалам Гольманам і А. Кюссе-Цюзам. Да іх на Кангрэсе далучыліся яшчэ некаторыя маласьведамыя дэлегаты з Магілёўшчыны, якімі кіраваў дэмагог Вазіла.

Нацыянальная кансалідацыя сілаў

Калі высьветлілася, што ідэю склікання роўналежнага кангрэсу ў Магілёве зъдзейсьніць ня ўдаецца і што ўсе дэлегаты накіроўваюцца ў Менск, бальшавіцкі “Областной Комитет Западной Области” надумаўся паспрабаваць выклікаць раскол на Кангрэсе ў Менску. З гэтай мэтай ён паслаў “прывітаць” Кангрэс аднаго з сваіх камісараў-латышоў, які ў даўжэзнай прамове спрабаваў “разагітаваць” беларускіх дэлегатаў. Кангрэс слухаў прамоўцу ўважліва, але ўвесе час паасобныя дэлегаты засыпалі яго пытаннямі, якія выразна выяўлялі ўсю безпадстаўнасць і ману бальшавіцкіх праграмовых абязанак у адносінах да беларускага народу і нацыянальнага руху.

Знервованы прамоўца нарэшце ня вытрываў і выявіў свой запрайдны твар і адношаныне да беларусаў, зъняважліва абазваўшы беларускі съцяг, які вісеў ля трывуны прамоўцаў.

Уся заля ўскочыла на ногі, пачуўшы абрэзьлівае слова. Да прамоўцы кінуліся цэлая грамада вайскоўцаў. Ён быў бы забіты на мейсцы,

калі б да трывуны не падбег з прэзыдыюму генэрал Аляксяеўскі, які ўрачыста пацалаваў беларускі сыцяг і папрасіў дэлегатаў Кангрэсу не зьневажаць свой Першы Усенародны Сход праліцыём крыві.

Напалоханы Камісар, атрымаўшы ўсяго пару аплявухаў і пазбаўлены зброі, праз кулісы і бакавы выхад быў выведзены вон з тэатру і адпушчаны.

Грубая бальшавіцкая спроба падзеіць на псыхіку дэлегатаў ня толькі не ўдалася, але яшчэ больш сцементавала і скансалідавала Кангрэс.

Не ўдаліся і ўсякія далейшыя, больш хітрэйшыя і спрытнейшыя спробы ўнесыці раскол у працу ўсяго пленуму Кангрэсу і ў працу паасобных ягоных сэкцыяў і камісіяў.

Пасля кожнае спрэчкі і сутычкі ўсё шчыльней і шчыльней рабіліся шэрагі ўсіх тых, хто запраўды кахаў свой народ і край і хто шчыра жадаў шчасціца для нашае Бацькаўшчыны.

Сэкцыі і Камісіі на Кангрэсе

Каб наладзіць прадукцыйную працу, Кангрэс пабіўся на шэраг сэкцыяў і камісіяў, якія распрацоўвалі паасобныя комплексы пытаньняў.

Былі на Кангрэсе ўтвораныя гэткія сэкцыі: 1) Сэкцыя Дзяржаўнага Будаўніцтва Беларусі, 2) Сэкція Аграрная, 3) Сэкцыя Асьветы і Культуры, 4) Сэкцыя Вайсковая, 5) Сэкцыя Фінансавая, 6) Сэкцыя Мяйсцовых Самаўрадаў, 7) Сэкцыя Краёвае Гаспадаркі, 8) Сэкцыя Работніцтва Законадаўства і Агульнага Права, 9) Сэкцыя Народнага Здароўя, 10) Сэкцыя Сацыяльнае Апекі, 11) Сэкцыя Рээвакуацыі Уцекачоў і 12) Сэкцыя Адбудовы Краю. [...]

Фракцыі Кангрэса

[...] Фракцыяў на Кангрэсе было тро: 1) Фракцыя Беларускай Сацыялістычнай Грамады, 2) Фракцыя беспартыйных, 3) Фракцыя Левага Цячэння.

Фракцыі ствараліся з сяброў паасобных палітычных партыяў. Найвялікшай фракцыяй была фракцыя Беларускай Сацыялістычнай Грамады. [...]

Фракцыі давалі інструкцыі для трымання сваіх сяброў у розных сэкцыях і камісіях, а на Пленуме Кангрэса сябры кожнае фракцыі сядзелі разам і разам галасавалі.

Рада Старшыняў I Усебеларускага Кангрэсу

Кожная фракцыя, сэкцыя і камісія мелі свой прэзыдыюм у складзе трох асобаў: старшыні, ягонага заступніка і сакратара. Усе гэтыя прэзыдыюмы, разам з Прэзыдыюмам Кангрэсу, зьбіраліся на асобныя нарады, каб найлепей упляноўваць працу пленуму Кангрэсу, а таксама і працу сэкцыяў і камісіяў. Аб'яднаныя прэзыдыюмы фракцыяў,

сэкцыяў і камісіяў разам з прэзыдыюмам Кангрэсу складалі сталы кіруючы ворган, які меў назоў – Рада Старшыняў I Усебеларускага Кангрэсу.

Аднак ня толькі вышэй пералічаныя, кірауніча парадкуючыя, унутрашнія функцыі на Кангрэсу выконывала Рада Старшыняў I Усебеларускага Кангрэсу. Функцыі і праваў ейныя ад самага Першага дня Кангрэсу аказаліся куды больш шырэйшымі і маючымі агульна-нацыянальныя харктар. Рада Старшыняў I Усебеларускага Кангрэсу адразу ж пасля свайго стварэння фактычна зрабілася рэпрэзэнтатыўнаю ўстановаю для усяго беларускага народу. Сталася гэта таму, што Вялікая Беларуская Рада, склікаўшы і адчыніўшы I Усебеларускі Кангрэс, склала яму ня толькі справаздачу з свае працы, але склала на Кангрэсе і свае паўнамоцтвы. Тады Кангрэс упаўнаважыў Раду Кангрэсу заступіць Вялікую Раду да часу стварэння новае формы прадстаўніцтва. Дык Рада Старшыняў ужо падчас працы Кангрэсу паступова пераняла на сябе ўсю працу Вялікае Беларускае Рады і фактычна стала Дзяржаўнай Радай Беларусі.

Пасьля раптоўнага спынення працы Кагрэсу, Рада Старшыняў асталася ўжо гатовым і адзіна правадзейным апаратам, які ўзяў на сябе выкананыне волі Кангрэсу.

Хто-ж уваходзіў у Раду Старшыняў 1-га Усебеларускага Кангрэсу? У Раду Старшыняў уваходзіла ўсяго 105 сяброў-старшыняў. Кожная фракцыя, сэкцыя і камісія мелі свой прэзыдыюм. [...]

Гэтак утварыўся той Беларускі Прэдпарлямент, які ў наступныя месяцы адыйграў гэткую вялікую ролю ў беларускім нацыянальна-дзяржаўным жыцці.

Рэзалюцыі і матэрываляы I Усебеларускага Кангрэсу

[...] Самым важным для нас было тое, што I Усебеларускі Кангрэс ясна і ращуча стануў на грунт стварэння сваей уласнай беларускай дзяржаўнасці, што гэтую дзяржаўнасць ён устанавіў на Беларусі ў форме народнае рэспублікі і што ўладу ў Краю ён перадаў сваей краёвай уладзе, якую выдзяліў з свайго складу.

Рэзалюцыя гэтая была прынятая I Усебеларускім Кангрэсам 17 сінегня на вячэрнім пленарным сходзе Кангрэсу. Прынятая яна была аграмаднаю большасцю дэлегатаў, якія за два тыдні працы Кангрэсу ўжо канчаткова пераканаліся ў справядлівасці і неабходнай патрэбнасці гэтага гістарычнага кроку. З гэтага моманту Беларусь зноў стала аб'яднанаю нацыянальнаю дзяржаваю, а беларускі народ зноў стаўся дзяржаўнаю нацыяй. Першы этап нацыянальна-усъведамляючай працы скончыўся. Пачаўся этап тварэння новае Беларускае Дзяржавы. На гэтым жа сходзе Кангрэс ухваліў, што Беларуская Краёвая ўлада будзе мець беспасярэднія зносіны з цэнтральнымі

рэвалюцыйнымі ўладамі ў Пецярбургу, памінаючы гэтак званы бальшавіцкі “Областной Комитет Западной Области”, і што Беларускі Урад павінен зараз жа паслаць сваіх прадстаўнікоў да суседніх урадаў і на мірную канфэрэнцыю у Бярэсцьце, а таксама прыступіць к далейшым і рашучым крокам у справе фармавання свайго беларускага нацыянальнага войска.

*История Беларуси в документах и материалах / авт.-сост.
И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. Минск, 2000. С. 252–259.*

7. З пратакола Усебеларускага з’езда. 17 (30) снежня 1917 г.

...Усебеларускі з’езд, які сабраўся ў Мінску-Беларускім, абмеркаваўшы цяжкае становішча краіны і Беларусі, замацоўваючы свае права на самавызначэнне, заваяванае Расійскай рэвалюцыяй, і пацвярджаючы дэмакратычны рэспубліканскі лад у межах Беларускай зямлі дзеля ахавання цэласнасці Беларусі ў складзе Расійской федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі, пастанавіў вылучыць са свайго Савета орган краёвай улады ў асобе Усебеларускага Савета Сялянскіх, Салдацкіх і Рабочых дэпутатаў, якому ўручыць кіраванне Беларуссю аж да склікання Беларускага Устаноўчага Сходу.

Вішнеўскі А.Ф., Юхо Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Мінск, 2003. С. 200.

8. Успаміны Вінцэнта Жук-Грышкевіча⁹ пра разгон Усебеларускага з’езда.

[...] Горад гэты (Менск. – Ю.Б.), перапоўнены войскам, быў надзвычай рухлівы. Але ў паветры чулася яшчэ нешта асаблівае, нейкае нязвычайнае ажыўленыне: усюды гучэлі слова: “Беларускі Нацыянальны Зъезд”, “Усебеларускі Кангрэс”. Паўтарала гэтыя слова і расейская і беларуская менская прэса і разнаядная цывільная ды вайсковая публіка. Слухаў я гутаркі і дыскусіі аб “Беларускім Кангрэсе” і сярод маіх супрацоўнікаў “Земсаюзу”. Спрачаліся расейцы і мясцовыя менчукі аб “Учредытельном Собрании”, сэпаратызьме, фэдэралізьме і непадзельнай Рasei. Мне – вучню, гэтыя слова тады мала што гаварылі, але я адчуваў, што ў Менску адбываеца нешта вельмі важнае і беларускае, бо Беларусь была на вуснах ува ўсіх. Сэрца маё пачынала ёкаць, пры кожнай важнай спрэчцы я мімавольна, хоць ціха,

⁹ Жук-Грышкевіч Вінцэнт (1903–1989) – беларускі палітычны дзеяч, выкладчык Віленскай беларускай гімназіі. У 1939 г. арыштаваны бальшавікамі і асужданы на 8 гадоў лагераў. У 1942 г. вызвалены паводле амністыі. Пасля вайны эміграваў за мяжу. У 1970–1982 г. з’яўляўся Старшынёй Рады БНР.

трымаў старану тых, што баранілі Беларусь і мне страшэнна хацелася ведаць, што такое гэты “Беларускі Кангрэс” і дзе ён адбываецца. Ась-цярожненъка я дапытаўся ўсё-ж: “Беларускі Кангрэс” адбываецца ў рожавым будынку тэатру, недалёка ад Пётрапаўлаўскай вуліцы [...]. Туды я й шмыгнуў паслья працы.

На вуліцы й на сквэрыку каля тэатру было большае ажыўленыне, а газэтчык – хлапец больш менш у маім веку – прадаваў тэлеграмкі – надзвычайны дадатак, з крыкам: “Беларусь адзьдзяляеца ад Pacei”! [...] “На, чытай, калі ўмееш” – сунуў ён мне ў руку тэлеграмку. Я ўмеў чытаць па-беларуску, бо яшчэ перад вайной чытаў беларускія календары з Пецярбургу й “Нашу Ніву” з Вільні. У тэлеграмцы было напісана, што “Ўсебеларускі Зьезд” вынес пастанову аб tym, што Беларусь мае адзьдзяляцца ад Pacei. Гэта быў надзвычайны дадатак – ня помню цяпер добра – ці “Вольнай Беларусі”, ці “Звону”.

Тым часам на сквэрыку з'явілася шмат войска. Жаўнеры ў баевым строі, са стрэльбамі хлынулі ў тэатар. Адразу выбухла нейкая нэрвовая атмасфера. Прахожыя затрымліваліся каля войска, што заткнула ўсе дзверы тэатру й адразу пачаўся тварыцца натоўп. Пры самым уваходзе ў тэатар стаяла некалькі кулямётаў. Жаўнеры сталі адціскаць натоўп і загадавалі расхадзіцца. З тэатру пачаўся гоман і вострыя крыкі. Гуло там, як у вульлі. Час ад часу чутны былі стрэлы. Публіка пачала панічна разъбягацца й з нэрвовым цікавым позіркам затрымлівалася воддарль. [...]

А ў тэатры варылася, як у катле. Гоман і крыкі чутны былі аж на другім баку вуліцы. Стрэлы часьцелі. Жаўнераў прыбывала ўсё больш і больш. Яны прыходзілі цэлымі ротамі. Будынак тэатру быў ахоплены вайсковым кругам. Над'ехалі й бранявыя самаходы. Жаўнеры кінуліся разганяць і тых людзей, што групаваліся воддарль. Нам, хлапцом, патапталі ногі й укінулі нас у якісь бочны завулак. [...]

[...] Беларускі Кангрэс разагналі бальшавікі за тое, што ён пастановіў, каб Беларусь адзьдзялялася ад Pacei [...]

На другі дзень увесь Менск гаварыў аб разгоне Ўсебеларускага Кангрэсу. Пісала аб гэтым і расейская прэса. На кожным кроку чуліся дыскусыі. Тады яшчэ бальшавікі толькі прыходзілі да ўлады і ніхто іх надта не баяўся, гаварылі съмела. У абсолютнай бальшыні дыскусітуючых чулася абурэнъне супраць бальшавікоў за разгон Кангрэсу. Абураўся ня толькі беларусы, але й расейцы. Мае супрацоўнікі ў “Земсаюзе” толькі аб гэтым і гаварылі. Нават урадаўцы высокай рангі, як упаўнамочаны Ўладзіміраў – эсэр па перакананнях – быў страшэнна абураны. “Як яны съмелі разагнаць Беларускі Кангрэс, Кангрэс народу, які найбольш уціканы быў царскай уладай і першы раз сабраўся, каб сказаць сваё слова!” – казаў ён. Падобных галасоў было

многа. А калі пазней зъявілася вестка, што Кангрэс усё-ж сабраўся зноў у чыгуначным дэпо пад ахаронай чыгуначнікаў, якіх бальшавікі ня сымелі крануць, што закончыў сваю працу й пераказаў усе свае паўнамоцтвы аб лёсе Беларусі Радзе Кангрэсу – чуліся слова пахвалы й задавалення: “Ай да беларусы, вот так молодцы, не побоялись красных штыков Крывошэйна! Не так, как наша эсэрня, что сидит, как мышь под метлой!”

*Жук-Грышкевіч Вінцэнты. 25 сакавіка.
Успаміны. Торонто, 1978. С. 5–7.*

9. Савецкія газеты пра разгон Усебеларускага з’езда.

По распоряжению Совета Народных Комиссаров распущен “белорусский съезд”. Основной мотив – желание “белорусского съезда” создать в крае сепаратно-параллельную националистическую власть и неподчинение существующей власти Советов. Делегатам съезда предложено в течение 24 час. выехать на свои места. В течение съезда руководители его действовали сепаратно и не стремились найти общий контакт с существующей советской властью.

Советская Правда. № 15. 1917. 19 дек.

Белорусские национальные организации (“Рада” и “Громада”) со времени Октябрьской революции приступили к созданию и укреплению чисто националистического движения в среде белорусского местного населения. Потерпевшие поражение в своей открытой политической деятельности буржуазные и соглашательские социалистические партии решили использовать в своих интересах национальные движения, включая в их программу свои лозунги и увлекая трудовые массы с пути социально-экономической классовой борьбы *на путь борьбы за “общенародные” националистические интересы. [...]*

На этот скользкий путь стали и соглашательские белорусские социалистические группы. На этот путь стал “белорусский съезд”, созданный на 4 декабря с.г., а также съезд, созданный на 15 декабря.

Приступая к созыву съезда на 15 декабря с.г., представители белорусских организаций обратились за содействием к комиссару по национальным вопросам тов. Сталину. Не возражая против созыва описанного съезда, тов. Stalin поставил необходимым условием созыва его соглашение по этому вопросу с местными советскими организациями. Организаторы съезда этого условия не выполнили и созвали съезд совершенно самостоятельно. В созыве съезда принимали деятельное участие также и представители правоэсеровских организаций, вызвавшие известных им лиц в качестве делегатов с мест. То же самое проделывали и представители чисто буржуазных элементов, благодаря чему он *стал на точку зрения предпочтения общена-*

циональных задач всех классов, задачам классовой борьбы, провозглашенным рабоче-крестьянской революцией. [...]

Усматривая в таком решении съезда явный и открытый поход против Советской власти под влиянием контрреволюционных кадетов и соглашательских организаций, принимая во внимание, что такое решение и всякая попытка проведения его в жизнь может нанести ущерб делу революции на Западном фронте, Совет Народных Комиссаров Западной обл. и фронта постановил:

Так называемый “белорусский съезд” объявить распущенными и принять меры к ликвидации вновь возникающей контрреволюционной авантюры выступивших под маской белорусских националистов, кадетов, соглашателей [...]

Советская Правда. № 17. 1917. 21 дек.

10. Аляксандр Цвікевіч¹⁰ пра ўзнікненне Беларускай Народнай Рэспублікі. Вытрымка з нарыса.

[...] На жаль, злачынны разгон з’езда не даў магчымасці закончыць тую анкету, якая мела на мэце вызначыць партыйную і іншую групоўку з’езда. Між іншым, з агляду таго матэрыяла-анкеты, які захаваўся, можна меркаваць аб агульнай фізіяноміі Усебеларускага з’езда. Пераважная большасць дэпутатаў у палітычных адносінах належала да партыі с.-р. (цэнтра і правых) і да беспартыйных. Па саслоўнай прыкмете з’езд можна беспамылкова лічыць сялянскім.

Афіцыйна з’езд адкрыўся пасля трох дзён папярэдніх нарад – 8 снежня. [...] Першым пытаннем, якое стаяла на парадку дня і было аглошана старшынёй Усебеларускага з’езда І. Серадой, было пытанне аб аб’яўленні Беларусі Народнай Рэспублікай і аб зацвярджэнні ў яе межах народнай беларускай улады.

Ніхто і ў думках не дапускаў, што маглі знайсціся злачынныя гвалтаўнікі, якія адважыліся пасягнуць на высокі Нацыянальны сход у самы адказны момант яго дзеяніасці. А між тым злачынцы гэтая знайшліся. [...] Чапляючыся за сваю ўладу і баючыся, што народ, узяўшыся за справу тварэння сваёй дзяржаўнасці, выкіне іх з іхняга заценку, яны збройнай сілай разагналі Усебеларускі з’езд. Між іншым, да таго як пусціць у справу бяззбройнага з’езду штыкі, Савет спрабаваў дзеянічаць правакацыяй. Вось цікавы ўзор гэтых мерапрыемстваў. “Тэлеграма. Заходні фронт. Полукараву. Паведаміце таварышам,

¹⁰ Цвікевіч Аляксандар (1888–1937) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, гісторык, юрыст, філосаф і публіцыст. З’яўляўся сакратаром презідіума Першага Усебеларускага кангрэса, выконваў розныя дыпламатычныя даручэнні ўрада БНР. У 1930 г. арыштаваны па справе “Саюза вызвалення Беларусі” і асуджаны на 5 гадоў высылкі. У 1937 г. арыштаваны другі раз і расстрэляны ў Мінску.

каб на з’езде беларусаў рады яны зрабілі пераварот розумаў, раскол і выявілі буржуазнасць яе. Гэта патрабуецца. Глаўкомзах Мяснікоў”. Гісторыя ацэніць па заслугах “таварышаў”...

Октябрь 1917 г. и судьбы политической оппозиции.

В 3 ч. Ч. 3. Гомель, 1993. С. 194–195.

11. Вільгельм Кнорын¹¹ пра беларускае пытанне ў 1917 г.

[...] Беларускае пытанье, дзеля таго, што бальшавікі не ўдзялялі яму належнай увагі, спрычынілася да некаторых нашых прыкрасыцяў. Па-першае, перад Саўнаркомам Заходній Вобласці паўсталі пытанье аб выдзяленыні беларускіх вайсковых аддзелаў... Па-другое перад Саўнаркомам Вобласці паўсталі пытанье аб 1-ым Усебеларускім зьездзе, скліканым у Менску з дазволам Наркамнаца... Пасыля доўгага змаганьня за рэвалюцыйную бальшыню левай часціны зьезду, прынятая зьездам рэвалюцыя аб уладзе, усё-ж такі, аказалася нацыянальна-дэмакратычнай, у сапраўднасці съкіраванай да замены ўлады Саветаў на нацыянальна-дэмакратычную ўладу, створаную зьездам. Дзеля гэтага Саўнарком Вобласці пастанавіў распусціць зьезд... На бліжэйшы час роспуск Усебеларускага зьезду спрычыніўся да пераходу беларускай нацыяналістычнай дэмакратыі яўна на бок выразных праціўнікаў савецкай улады і да падтрыманыя ёю рыхтаваных плянаў, завершаных арганізацыяй ураду Беларускай Народнай Рэспублікі пасыля адступленыя савецкай улады.

Кнорин В. 1917 г. в Белоруссии и на Западном фронте.

Мінск, 1925. С. 74–75.

12. Першая Устаўная грамата да народаў Беларусі.

21 (8) лютага 1918 г.

Родная старонка наша апынулася ў новым цяжкім стане. Дзе цяпер улада, што была тут, няведама, мы стаімо перад тым, што наш край можа быць заняты нямецкімі войскамі.

Мы павінны ўзяць свой лёс ва ўласныя рукі. Беларускі народ павінен зьдзейсніць сваё права на поўнае самаазначэнье, а нацыянальныя меншасці на нацыянальна-пэрсанальнную аўтаномію.

Правы нацыі павінны знайсці сваё зьдзейсненне шляхам скліканыя на дэмакратычных асновах Устаноўчага Сойму.

¹¹ Кнорын Вільгельм (1890–1938) – савецкі дзяржаўны і партыйны дзеяч. У 1917–1918 гг. сакратар Аблвыканкамзаху, у 1919–1920 гг. сакратар ЦК КПЛіБ, у 1920–1922 гг. – сакратар ЦБ КП(б)Б, у 1927–1928 гг. – першы сакратар ЦК КП(б)Б. У 1938 г. расстралены паводле пастановы Ваенай калегіі Вярхоўнага суда СССР.

Але і да скліканьня Ўстаночага Сому ўся ўлада на Беларусі павінна належыць тым народам, якія на ёй жывуць.

Выканоўчы Камітэт Рады Першага Ўсебеларускага зьезду, папоўнены прадстаўнікамі рэвалюцыйнай дэмакратыі нацыянальных меншасціяў, зъдзяйсьняючы мэты Зъезду, абвяшчае сябе часовай уладай на Беларусі для кіраваньня краем і скліканьня, як можна хутчэй, Усебеларускага Ўстаноўчага Сойму на аснове агульнага права для ўсякага дарослага, ня лічачыся з нацыянальнасцю, вызнаньнем і родам.

Часовую народную ўладу краю, якая ставіць мэтай абарону і зацверджаньне заваяваньняў рэвалюцыі, будзе зъдзейсьніваць створаны намі Народны Сакратарыят Беларусі, які ад гэтага дня пачаў выконваць свае абавязкі. Пэрсанальны склад Сакратарыяту будзе апублікованы пасля.

Выканоўчы Камітэт Рады Ўсебеларускага Зъезду.

Дадзена ў Менску-Беларускім 21 (8) лютага 1918 г.

*Гістарычны шлях беларускай нацыі і дзяржавы.
Мінск, 2005. С. 249.*

13. Пра мірныя перамовы ў Берасьці. Вытрымка з працы Аўгена Калубовіча¹².

22 сінегня 1917 г. ў Берасьці пачала сваю працу г.зв. мірная канфэрэнцыя. На Кангрэсе адразу з'явілася занепакаенне тым, што на канфэрэнцыі няма прадстаўнікоў Беларусі і што там нібы йдуць гутаркі аб далучэнні Беларусі да будучае Польшчы. “Як піша газета “Echo Polskie”, Беларускі Кангрэс у Менску, на каторы зъехалася 1300 дэпутатаў, з'вярнуўся да Троцкага з гэтакім пытаньнем: “З прычыны чутак аб тым, што ў Берасьці ў часе мірных перагавораў адна з старон предлажыла далучыць Беларусь да Польшчы, Кангрэс просіць аднак даць яму адказ, чы гэта вестка – праўдзівая, і як глядзіць на гэту справу ўрад народных камісараў”. 27 сінегня старшыня дэлегацыі ў Берасьці Л.Троцкі прыслалі Кангрэсу адказ: “Справа тая яшчэ ў Берасьці не разглядалася. Савецкі ўрад у поўнай згодзе з сваёй праGRAMAIY уважае, што ніхто, апрача Беларусі, ня мае права вырашыць лёс Беларусі. Гэту пазыцыю наша дэлегацыя будзе бараніць у далейших перамовах”.

Факты аднак не пацвердзілі гэтай дэкларацыі.

¹² Калубовіч Аўген (1910–1987) – беларускі грамадскі і палітычны дзеяч, пісьменнік і гісторык. У 1930 г. быў арыштаваны і адпраўлены ў лагер на 3 гады. У час нямецкай акупацыі ўваходзіў у Беларускую раду даверу (1943), Беларускую цэнтральную раду (1944), удзельнічаў у Другім Усебеларускім кангрэсе. З 1944 г. жыў у эміграцыі.

12 студзеня 1918 г. мірная канфэрэнцыя сабралася на чаргове паседжаньне. Усе дэлегацыі былі ў поўным складзе. Нямецкая – міністар замежных спраў Р. Кюльман, пасол Розэнбэрг, гэн. М. Гофман і інш. Аўстрыйская – на чале зь міністрам замежных спраў графам А. Чэрніным. Турэцкая – вялікі візыр Талаат-паша, Ібрагім Гакі-паша й інш. Баўгарская – на чале зь міністрам юстыцыі Папоўым. Украінская – міністар прамысловасці й гандлю У. Галубовіч, сябры УЦРады Сеўрук, Лявіцкі, Лядзкі й Полазаў. І расейская – нарком замежных спраў Л. Троцкі, А. Іофэ, Л. Каменеў, К. Радэк, Л. Карапхан, гэн. Самойла й г.д.

Старшыня нямецкае дэлегацыі Кюльман зажадаў ад расейскае дэлегацыі выяснянення ейных паглядаў на проблему міру. За дэлегацыю адказаў Каменеў. Ён расклаў перад сабою на стале тэзы і ўрачыста пачаў чытаць: “[...] Расейскі ўрад бачыць мэтu цяперашніх перагавораў ня ў тым, каб дабіцца прыналежнасці якой-небудзь зямлі да расейскае дзяржавы, а ў тым, каб была дадзена праўдзівая свабода дзеля самаазначэння гэтых зямель...”

Як толькі скончыў Каменеў чытаць, слова было дадзена начальніку галоўнага штабу нямецкіх войск на ўсходнім фронце гэн. Гофману. Ад імя нямецкае дэлегацыі гэнэрал заявіў: “[...] Расейская дэлегацыя патрабуе права на самаазначэнне для народаў занятых зямель у такой форме, у якой расейскі народ не дапускае яго на сваёй зямлі. Ваш урад апіраецца толькі на сіле, каторая безміласэрна ўсіх, хто думae іначай [...] Уначы з 30 на 31 сінегня бальшавікі штыхамі й кулямётамі разагналі Першы Беларускі Кангрэс у Менску, маніўшыся апавесціць права беларускага народа на самаазначэнне [...] Гэтак на практыцы выглядае пазваленне ўрадам бальшавікоў на самаазначэнне народаў”.

Заява гэн. Гофмана выклікала моцнае ўражаньне. Савецкая дэлегацыя нічога не магла на яе адказаць: яна мусіла прасіць інструкцыяў у свайго ўраду. Пасьля кароткіх увагаў Кюльмана й Троцкага нарады канфэрэнцыі былі перарваныя на два дні.

14 студзеня Троцкі, які ўсяго два тыдні таму так ганараваў Усебеларускі Кангрэс, высылаючы на ягонае імя запэўненыні савецкае дэлегацыі ў Берасьці й цэлага савецкага ўраду, адказаў гэн. Гофману: “Ня толькі расейскі ўрад ужывае сілу ў адносінах да тых, хто думae іначай, але й нямецкі. Прыклады, каторыя даў гэнэрал Гофман, няўдала асьвятляюць нашую палітыку. Беларускі Кангрэс складаўся з прадстаўнікоў беларускіх земляўласнікаў і маніўся захапіць тое, што прыналежыць беларускаму народу. Ён сустрэў адпор салдатаў, між каторымі былі й велікарусы, і беларусы, і маларусы”.

Усебеларускі Кангрэс не памыліўся, калі не паверыў Троцкаму й прыняў пастанову, паводле якое “для спасения Родного Края и ограждения его от раздела (п. 1 Пастановы) [...] исполнительным органом временной краевой власти делегируются свои представители [...] для участия в происходящих переговорах о мире, для отстаивания цельности и неделимости Белоруссии... (п. 8 Пастановы)”.

Падарожжа беларускай дэлегацыі за лінію фронту й побыт яе ў Берасьці былі поўныя перашкодаў і драматычных эпізодаў. Дэлегацыя ў складзе відных сяброў Рады Ўсебеларускага Кангрэсу, як тады звалася Рада БНР, д-ра А. Цывікевіча (старшыня рэзольюцыйнай камісіі Кангрэсу) і С. Рак-Міхайлоўскага (адчыніўшага Кангрэс) была нат арыштаваная. Ёй удалося аднак, хоць і неафіцыйна, у характеристы раднікаў украінскай дэлегацыі, дастацца на мірную канфэрэнцыю дзесь праз 10 дзён пасьля адказу Троцкага гэн. Гофману й даручыць усім заходнім дэлегацыям мэмарыял Рады за 25 студзеня 1918 г. (У гэтым першым, няхай сабе й неафіційным, дыпламатычным выступу Рады Ўсебеларускага Кангрэсу на міжнародным форуме была й першая афіцыйная інфармацыя аб Кангрэсе й ягоным складзе – запярэчаныне Троцкаму: “Усебеларускі Кангрэс складаўся з дэпутатаў ад власных сялянскіх земстваў і камітэтаў усіх этнографічных Беларусі, паветавых земстваў, меставых рад, рад рабочых і салдацкіх дэпутатаў, вайсковых арганізацыяў з усіх франтоў і тылу, саюзаў і камітэтаў уцекачоў, каапэратываў, прафесійных і іншых арганізацыяў Беларусі і ўсіх яе палітычных партыяў – чыслом 1167 дэпутатаў з правам пастанаўляючага голасу ў 705 – з правам дарадчага голасу”). [...]

Рэча I-га Ўсебеларускага Кангрэсу на Захадзе / Аўген Калубовіч.

Крокі гісторыі. Да съездовінні, артыкулы, успаміны.

Мінск, 1993. С. 78–81.

14. Другая Устаўная грамата да народаў Беларусі. 9 сакавіка 1918 г.

У часе сусветнай вайны, што бурыць адны моцныя дзяржавы і аслабаняе другія, абудзілася Беларусь да дзяржаўнага жыцця. Пасьля трох з паловаю вякоў няволі ізноў на ўвесь съвет кажа беларускі народ аб tym, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор – Усебеларускі Зыезд 5–17 сінежня 1917 року, дбаючы аб долі Беларусі, зацвердзіў на яе землях рэспубліканскі лад. Выпаўняючы волю Зыезду і баронячы дзяржаўныя права народу, Спаўняючы Камітэт Рады Зыезду гэтак пастанаўляе аб дзяржаўным устроі Беларусі і аб правох і вольнасьцях яе грамадзян і народаў:

1. Беларусь у рубяжох рассяяленья і лічэбнай перавагі беларускага народа абвяшчаецца Народнай Рэспублікай.

2. Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацьвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнага, роўнага, простага, патаёмнага і прапарцыянальнага выбарчага права, не зважаючы на род, народнасць і рэлігію.

3. Да часу, пакуль зъбярэцца Устаноўчы Сойм Беларусі, заканадаўчая ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Усебеларускага Зьезду, дапоўненай прадстаўнікамі нацыянальных меншасцяў Беларусі.

4. Спаўняючая і адміністрацыйная ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сакратарыяту Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезду і перад ёю трymае адказ.

5. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі абвяшчаецца вольнасць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў: бязумоўная вольнасць сумлення, незачэпнасць асобы і памешканья.

6. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўсе народы маюць права на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію; абвяшчаецца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнае ўласнасці на зямлю касуеца. Зямля перадаецца бяз выкупу тым, што самі на ей працуюць. Лясы, вазёры і нутро зямлі абвяшчаецца ўласнасцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўстанаўляецца найбольшы 8-гадзіновы рабочы дзень.

Абвяшчаючы ўсе гэтыя права і вольнасці грамадзян і народаў Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду, абавязуемся пілнаваць законнага парадку жыцця ў Рэспубліцы, съцерагчы інтэрэсаў усіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць права і вольнасці працоўнага люду. А таксама даложым усіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часе Устаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў Беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкой і адказнай нашай працы.

Спаўняючы Камітэт Рады 1-га Усебеларускага Зьезду.

Выдана ў Менску-Беларускім 9 сакавіка 1918 року.

*Вішнеўскі А.Ф., Юхно Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі
у дакументах і матэрыялах.
Мінск, 2003. С. 201–202.*

15. Трэцяя Устаўная грамата Рады Беларускае Народнае Рэспублікі. 25 сакавіка 1918 г.

Год таму назад народы Беларусі разам з народамі Расеі съкінулі ярмо расейскага царызму, які найцяжэй прыціснуў быў Беларусь; ня пытаючыся народу, ён кінуў наш край у пажар вайны, якая чы-

ста зруйнавала гарады і вёскі беларускія. Цяпер мы, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, съкідаем з роднага краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасці, якое гвалтам накінулі расейскія цары на наш вольны і незалежны край. Ад гэтага часу Беларуская Народная Рэспубліка абвяшчаецца незалежнаю і вольнаю дзяржавай. Самі народы Беларусі ў васобе Устаноўчага Сойму пастановяць аб будучых дзяржаўных звязях Беларусі.

На моцы гэтага траціць сілу ўсе старыя дзяржаўныя звязі, якія далі магчымасць чужому ўраду падпісаць і за Беларусь трактат у Берасьці, што забівае на съмерць беларускі народ, дзелячы зямлю яго на часткі. На моцы гэтага ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі мае ўвайсьці ў зносіны з зацікаўленымі старанамі, прапануючы ім перагледзець тую часціну Берасьцейскага трактату, якая датычыць Беларусі, і падпісаць мірную ўмову з усімі ваяваўшымі дзяржавамі.

Беларуская Народная Рэспубліка павінна абняць усе землі, дзе жыве і мае лічбеннью перавагу беларускі народ, а ласыне: Магілёўшчыну, беларускія часці Меншчыны, Гродненшчыны (з Гродняй, Беластокам і інш.), Віленшчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны, Чарнігаўшчыны і сумежных часціц суседніх губэрняў, заселеных беларусамі.

Беларуская Народная Рэспубліка зацьвярджае ўсе тыя права і вольнасці грамадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаныя Устаўной Граматай ад 9 сакавіка 1918 року.

Абвяшчаючы аб незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада яе пакладае свае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы дапамогуць беларускаму народу ў поўнай меры зьдзейсніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі.

Дана ў Менску-Беларускім 24 сакавіка 1918 року.

Гістарычны шлях беларускай нацыі і дзяржавы.

Мінск, 2005. С. 250–251.

16. Макар Краўцоў¹³ аб прычынах прыняцця Трэцяй устаўной граматы.

А 12-й гадзіне (на святкаванні 25 сакавіка 1922 г. – Ю.Б.) паручнікам Косьцевічам быў прачытаны гадзінны рэферат па гэтай праграме:

¹³ Краўцоў Макар (сапр. Касцевіч; 1891–1939) – беларускі грамадска-палітычны дзеяч, паэт, публіцыст, крытык і перакладчык. Дэлегат Першага Усебеларускага з’езда, з 1918 г. – сябра БПСР. Аўтар словаў-гімна БНР “Мы выйдзем шчыльнымі радамі”. Удзельнік Слуцкага паўстання. Арыштаваны бальшавіцкімі карнымі органамі ў 1939 г. і загінуў у турме НКУС у г. Беластоку.

1. Прычыны, пабудзіўшыя Раду Рэспублікі незабаўна выдаць акт 25.III.1918.

а) адмова Старшыні Расійскае Савецкае делегацыі на Берасьцейскай конфэрэнцыі з немцамі, Троцкага, відаваць праезд у Бярэсъце Беларускай Дэлегацыі на мірную конфэрэнцыю і рашэньне лёсу Беларусі без яе прадстаўнікоў;

б) няяснасць у рабоце Рады, дзякуючы моцным упливам масквафільскіх элемэнтаў, што ўвайшлі ў Раду ад земскіх і гарадскіх самаўрадаў;

2. Ноч з 24 на 25 сакавіка 1918 г. у Радзе Рэспублікі:

а) трывалая барацьба (больш як 20 аратараў) па пытанню аб аглашэнні незалежнасці;

б) непраклонная воля беларускага (самастойніцкага) элемэнту, згуртованага вакол “Беларускай Соцыялістычнай Грамады”, выдаць акт аб незалежнасці;

в) апошніе стараныні масквафільскіх элемэнтаў аслабіць сілу акту 25 сакавіка пра пазыцыяй аб фэдэрацыі з Расеяй. Тры пяцьмінютныя пярэрвы ў пасяджэнні перад галасаваньнем. Напіранье расейцаў і жыдоў на пункт рэзалюцыі Усебеларускага Конгрэсу аб “неотторжимости” Беларусі ад Расеі;

г) прыняцце рэзолюцыі аб незалежнасці ў выхад масквафільскіх элемэнтаў з Рады Рэспублікі.

3. Устаўная грамата Рады Рэспублікі 25 сакавіка 1918 году і яе значэнне ў беларускім руху.

Гісторычная грамата 25.III была выслушана усімі, стоячы. Пасля рэферату ўсе съпяялі гымн “Адвеку мы спалі” ...

“Б.Д.” *Беларусы на чужыне / Беларускі звон. Тыднёвая часопіс.*

Вільня. № 4. 1921. 17 крас. С. 7.

17. Старонкі з гісторыі БНР.

Вытрымка з артыкула Анатоля Сідарэвіча¹⁴.

Склад кабінета Я. Серады быў кампрамісны (з левых і правых. – Ю.Б.). А тым часам наспявалі важныя падзеі. У Нямеччыне складвалася рэвалюцыйная сітуацыя. На вачах нараджалася новая палітычнае сіла – Польшча. Цалкам зразумела было, што бальшавікі

¹⁴ Сідарэвіч Анатоль (нар. 1948) – беларускі гісторык, публіцыст, літаратурны крытык і дысідэнт. Неаднаразова падпадаў пад дзеянне савецкай карнай машины. У 1960 г. рэпрэсаваны, а пазней зваленіўся з працы і памяшчаўся ў псіхлякарню за крытыку палітыкі савецкіх уладаў. З 1973 г. сябра “Акадэмічнага асяродка” – групы дэмакратычна настроенных людзей у Акадэміі навук Беларусі. Пазней працеваў у розных перыядычных выданнях, займаеца даследчыцкай і выкладчыцкай дзейнасцю.

напагатове. Яны толькі ѹ чакаюць рэвалюцыі ѿ Германіі, каб пачаць наступ на Беларусь. У гэтых умовах патрабавалася, каб на чале Урада БНР стаў чалавек аўтарытэтны, добра вядомы як беларускаму грамадзянству, гэтак і суседзям.

[...] Як прэм'ер-міністр, А. Луцкевіч пачаў са спробы ўрэгуляваць адносіны з суседзямі. Перш-наперш з Украінай. З ягонай запіскі ѿкраінскаму Ураду відаць, што ён дамагаўся, каб Украіна прызнала Беларусь у якасці незалежнай дзяржавы, вярнула беларускія паветы, перададзеныя ёй немцамі, а таксама дапамагла сродкамі дзеля арганізацыі ўзброеных сіл БНР. Мусіць, ні гетману, ні Ураду Украіны не хацелася развітвацца з паўднёва-беларускім землямі, таму яны адцягвалі юрыдычнае прызнанне БНР. Луцкевіч папярэджвае, што запозненае прызнанне Беларускай Народнай Рэспублікі можа прывесці да негатыўных вынікаў. І ён не памыліўся: бальшавікі расправіліся і з БНР, і з УНР паасобку.

Адчуваючы, што нацыянальны эгаізм украінскага Урада устойлівы, трывалы, А. Луцкевіч шукаў паразумення з Савецкай Расіяй. Прэм'ер-міністр БНР не прымаў бальшавізму перш за ўсё дзеля яго тэрарыстычных метадаў... [...]

З дзённіка А. Луцкевіча відаць, што ён гатовы быў згадзіцца на федэрацыю з Расіяй, на ўвядзенне канстытуцыі савецкага тыпу ѿ Беларусі пры ўмове, што Расія прызнае самастойнасць нашай краіны. Але маскоўскія бальшавікі мелі свой погляд на гэтае пытанне. І гэты погляд у немалой ступені склаўся пад уплывам А. Мяснікова, В. Кноўрина ды іншых дзеячаў Заходняй вобласці (камуны), бо вядома, што 6 лістапада 1918 г. з Мясніковым гутарыў Ленін.

Савецкая Расія трymала курс на акупацыю былых заходніх ускраін імперыі. Ленін не хаваў, што гаворка ідзе менавіта пра акупацыю (гл. ягоную тэлеграму да І. Вацэціса ад 30 лістапада 1918 г.), ён толькі дбаў аб мінімуме вонкавай прыстойнасці. Дзеля гэтага ствараліся *абласці* бальшавіцкія ўрады для Эстоніі, Латвіі, Літвы, Украіны. Што ж датычыць Беларусі, дык для яе нават абласны ўрад не прадугледжваўся.

Вярнуўшыся ѿ Менск, А. Луцкевіч заняўся ўнутранымі справамі Рэспублікі і ўрэгуляваннем адносін з Літвою. Самым важным яго дасягненнем было фарміраванне новага кабінета і больш-менш паспяховыя перамовы з Літвой.

Нямеччына не прызнавала БНР. Яна трymала Беларусь у якасці закладу пад шасцімільярдную кантрыбуцыю, якую паводле кандыцыяў Берасцейскага міру абавязаўся выплаціць ленінскі ўрад. Прыймаць БНР азначала б парушыць умову міру, аспрэчыць права Расіі на гэтыя аблшары. Не прызнаўшы Рэспубліку, немцы не давалі ёй стварыць войска, бо яно магло быць скіравана супраць бальшавікоў. [...]

Наогул, беларускія дзеячы пазніліся, надта шмат надзеі ўскладалі на легальныя метады змагання. [...] Калі б беларусы не спадзяваліся на справядлівасць III Усерасійскага з’езду Саветаў, калі б БНР была абвешчана раней, насуперак бальшавікам і немцам, да Берасцейскага міру, Нямеччыне давялося б лічыцца з ёю. А так... Пасля таго, як Выканкам Рады Усебеларускага з’езда выдаў другую Устаўную Грамату, абвясціў 9 сакавіка 1918 года Беларускую Народную Рэспубліку, Народны Сакратарыят накіраваў адпаведную заяву імперскаму канцлеру Нямеччыны. І што атрымаў у адказ? Прыняцце заявы, гаварылася ў адказе з Берліна, было б умяшаннем у вялікарускія справы. Нямецкі ўрад выконваў кандыцыі Берасцейскага трактата, бо меў за гэта расійскае збожжа, бо мог за гэта эксплуатаваць багацці Беларусі.

Літоўцы дзейнічалі насуперак і Расіі, і Германіі. У снежні 1917 г. яны абвясцілі сваю бацькаўшчыну рэспублікай, а 16 лютага 1918 г. (за два дні да нямецкага наступлення на ўсход, за чатыры дні да стварэння Народнага Сакратарыяту – не БНР, а праста Беларускага краю) была абвешчана незалежнасць Літвы. Пасля гэтага ў Берасці ўжо не магла ісці гаворка аб расійскіх інтэрэсах на гэтай тэрыторыі (бальшавікі сяды-тады паказвалі сябе прыхільнікамі прынцыпу самавызначэння народаў). За сваю смеласць Літва атрымала ад немцаў беларускія землі з Вільню, Саколкаю, Беластокам, Бельскам, Гораднам, Шчучынам, Маладзечнам, Браславам.

*Адраджэнне: гістарычны альманах / склад. і рэд.
А.П. Грыцкевіч. Вып. 1. Мінск, 1995. С. 223–229.*

18. З пратаколу сходу ксяндзоў у м. Германовічы ад 6–7 жніўня 1918 г.

[...] Па пытанню дзейнасці грамадскай лічым, што дзе няма нацыянальнай свядомасці, там няма культуры. Прапанова: з’езд ксяндзоў Дзісенскага дэканату выказваецца за тое, што напрамак дзейнасці Звязаў Каталіцкай Дэмакратыі ў дэканаце з’яўляецца беларускім.

Па пытанню ўласнасці. Прапанова: распаўсюджваць паміж людзьмі праграму Хрысціянскай Дэмакратыі з [адпаведнымі поглядамі] на ўласнасць, зямлю і працу.

Па пытанню школ. Прыняты наступныя прапановы: школы павінны быць парафіяльныя і каталіцкія. Звязы павінны мець не менш адной добраі школы пры касцёле, і больш – па меры патрэбы і магчымасці. Прыняцце дзяцей іншых веравызнанняў у школы пакідаецца на самастойнае рашэнне Звязаў Каталіцкай Дэмакратыі. У дэканаце Дзісенскім павінны закладацца школы беларускія з бе-

ларускай мовай выкладання пры пэўнай школьнай аўтаноміі для іншых нацыянальнасцяў.

БДАМЛМ Ф. 3. Воп. 1. Адз. з. 293. Арк. 5.

19. Фрагмент Граматы Рады БНР ад 28 лістапада 1918 г.¹⁵

[...] Ішоў час, але не зьменшаўся уціск нямецкага імпэраторскага Ураду. З усяго краю надыходзілі да Рады Беларускай Народнай Рэспублікі скаргі і пратэсты проці гэтага ўціску, а Рада нічога не магла зрабіць, бо яшчэ не пасьпей сабраць Беларускі Народ сілы свае і моцным плячом падперці сваю Раду. Ня маючы сілы Рада Рэспублікі надзеялася хоць сваёю пакораю зъмягчыць цяжкае палажэнне Беларусі. Яна некалькі разоў зьвярталася да нямецкага ўраду, просячы, каб той прызнаў Беларускі Народ вольным і незалежным і даў яму можнасць самому ўпраўляць сваёю зямлёю. Нямецкі ўрад кожны раз адказваў адмоўна.

Тым часам у Нямеччыні сталася рэвалюцыя і нямецкае войско ня хоча больш аставацца ў нашай зямлі, з якой гэтак несправядліва зрабіў яго даўнейшы імпэраторскі ўрад. Беларусь узноў астaeцца вольнаю і яе ўрад мае абвесьціць выбары да Беларускага Устаноўчага Сойму, які сваім голасам умацуе права народаў і ўстановіць дзяржаўны лад Беларусі. Але хоць шмат зъмяніла рэвалюцыя, ды не зъмяніла яна нешчасльвай долі Беларускай. Ня хочуць панаехаўшыя ў наш край чужынцы выпускаць са сваіх рук лейцаў, у якіх трymалі дагэтуль Беларускі Народ. У Менску, у Кіеві разам з нашымі адступнікамі яны твораць фальшывыя ўрады і крычаць аб сваім праве на панаванне над Беларускім Народам, аб tym, што Беларусь ніяк ня можа быць вольнае, а павінна канешне ісьці зноў у ярмо. Пры гэтым яны не шкадуюць выдумак, каб ачарніць Раду Рэспублікі і словамі сваімі апаганіць яе працу. Уся мэта гэтых людзей пасварыць беларусаў між сабою, а пасля абязсліўшы іх, аддаць у даўнейшую няволю, пад панаванне новага цара і яго чыноўнікаў.

Рада Рэспублікі аднак верыць у съветлы і здаровы разум народу Беларускага і ўсіх дэмакратычных народаў Беларусі, якія не дадуць сябе ашукаць хітрым ворагам Рэспублікі. Яна вядзе далей сваю працу, а для спаўнення сваіх загадаў яна ўстановіла новы склад Рады Беларускіх Народных Міністраў, які павінен вывесці Беларусь на съветлы лепшия шлях, абараніць праўдзівую яе незалежнасць і даць працоўнаму малазямельнаму народу зямлю, а работнікам дагаднейшыя варункі працы і склікаць Устаноўчы Сойм Беларускай Народнай Рэспублікі.

¹⁵ У гістарычнай літаратуре таксама згадваецца як Пятая Устаўная грамата БНР.

Перад съвітаннем новаго дня, які суліць нашай Бацькаўшчыне культурны росквіт і дзяржаўную незалежнасць, павінны абудзіцца ўсе жывыя дэмакратычныя сілы Беларусі. Усе, хто хоча бачыць сваю мно-гапакутную Бацькаўшчыну – Беларусь вольнай, багатай і шчасльвай, усе, хто хоча, каб працоўны народ Беларусі не знаў больш зьдзеку над сабою і няволі, няхай усюды злучаюць свае сілы, *ствараючы на майсцох Беларускія Рады*, і звязуючы іх з Радаю Рэспублікі. Толькі ім, гэтым арганізацыям працоўнага Народу Беларусі, належыць ця-пер, да созыву Устаноўчага Сойму ўлада на майсцох, а не Земству, не чыноўнікам, не ўсякім самазванцам і чужынцам. Толькі на іх павінен апірацца Беларускі Народны Урад у сваёй чыннасці. Сам народ, абуджаны рэвалюцыяй, няхай бароніць сваю волю і незалежнасць, право на сваю родную зямлю і мейсцо на съвеці сярод усіх Народаў.

Чувайце грамадзяне Беларускай Народнай Рэспублікі! Надыходзе гадзіна апошняго суду над народамі. Няхай жа не пагасыне ў сэрцах ва-ших жывы агонь замілавання да волі і агульна грамадзкага шчасця.

Няхай жыве незалежная Беларуская Народная Рэспубліка! Няхай жыве працоўны народ Беларусі і солідарнасць вольных народаў!

Няхай растуць Беларускія сялянскія і работніцкія Рады па ўсёй Беларусі!

Адраджэнне: гістарычны альманах / склад. і рэд. А.П. Грыцкевіч. Вып. 1. Мінск, 1995. С. 232–235.

СТВАРЭННЕ БССР. 1919–1920

20. Дырэктыва Народнага Камісарыята па справах нацыянальнасцяў РСФСР аб практычных мерапрыемствах утворэння БССР ад 27 снежня 1918 г.

1. Правительство Белорусской республики состоит из председателя и 15 членов правительства.
2. Для текущих дел существует президиум из трех человек – председателя и двух членов.
3. В состав республики входят губернии: Гродненская, Минская, Могилевская, Витебская и Смоленская. Последняя является спорной, по усмотрению местных товарищей.
4. Областной комитет партии Северо-Западной области превращается в Центральное Бюро КП(б) Белоруссии.
5. Председатель Центрального Бюро партии должен быть представителем ЦК партии и правительства.

6. Права и обязанности ЦБ партии и отделов правительства остаются такими же, как бывшего Областного комитета и отделов Облискомзапа.

Вішнеўскі А.Ф., Юхо Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах. 2-е выд. Мінск, 2003. С. 204.

21. Рэзалюцыя I з’езда КП(б)Б аб абавяшчэнні БССР 30 снежня 1918 г.

Все сгущающаяся атмосфера на горизонте мирового империализма грозит уничтожением победоносного движения III Интернационала, восставшего международного пролетариата и угнетенных наций, постепенно становящихся на путь единственно спасительный для них – коммунистической революции. Против воинствующего империализма скопляются быстро возрастающие силы Советской России, для того, чтобы отстоять свободу трудящихся слоев, поднимающихся народов, дабы противостоять натиску тесным кольцом окружающих нас наемных банд и темных полчищ империализма, чтобы еще более укрепить завоевание российского пролетариата и способствовать отражению им наступления хищного врага, который поставил себе задачей попрание завоеваний пролетариата и свободных прав наций с целью установления фактически буржуазного самоопределения народов, тем самым, беспросветного разгула капитала, – VI областная конференция большевиков считает необходимым объявить самостоятельную социалистическую республику Белоруссии из территорий Минской, Гродненской, Могилевской, Витебской и Смоленской губерний.

Вішнеўскі А.Ф., Юхо Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакumentах і матэрыялах. 2-е выд. Мінск, 2003. С. 205.

22. Маніфест Часовага Рабоча-Сялянскага Савецкага Урада Беларусі. 1 студзеня 1919 г. Смаленск.

Таварыши і браты рабочыя, бедныя селяні і чырвонаармейцы Беларусі!

Горацешная пакутнная Беларусь, Беларусь рабочых і бедных селян, сперша доўгія вякі свайго жыцьця служыўшая сродкам ля аба-гаченьня польскага вяльможнага панства-памешчыкаў, зломыслых грашаўнікоў-купцоў і усялякіх багацеяў-крыvasmokaў, а потым захопліная пад уціск расейскага крыдавага самадзяржаўя з яго генераламі і самаўладным чыноўніцтвам, адурваная ды абманваная з касцёль-

ных амбоняў ксяндзамі і с царкоўных аўтароў папамі, скутая з ног да галавы ланцугамі няволі, цярпеўшая здзекі і глум і перажыўшая цяшкую ярмо нямецкага прыгону, цяперь аслабанняцца ад доўгай вякавой пакуты адважным наступам чырвонае арміі і прычашчаяцца да новага вольнага жыцьця, якое будуяцца на закладзінах камунізму, на фундамэнцыі міжнароднае злукі працоўнага люду.

Вялікая акцябарская равалюцыя у Рэсеі, зруйнаваўшы паганая панства памешчыкаў, хвабрыкантаў, ксяндзоў і папоў, панства абману, няволі і уціску, залажыла фундамэнт новага устрою жыцьця, з уласцю самога працоўнага народу. Пачаўшы з Рэсеі, яна запаліла, так сама, агонь і усясьветнага аслабаджэння працоўнага народу ад прыгону грашаўніцтва, цароў і багачоў. Полымя гэтага агню с кожным днём і с кожным часам ахапляя сабою усё большыя і большыя абшары зямлі, перайходзіць з аднае краіны у другую, зганяя усюды с працоўнага народу цьму нязнаньня, змоўк і пакору, будзіць пачуцьцё паўстаньня супроціў прыгнятацляй і помсту да іх, і грозіць затапіць у сабе усіх ліхіх варагоў працоунага люду, варагоў волі і шчасця, варагоў равалюцыі, і ачысціць шырокі чырвоны шлях да панства вольнае працы, да панства камунізму, да панства паміжнароднай братнай злукі працаўнікоў усяго сьвету [...]

Рабочыя, селянская бяднота і чырвонаармейцы Беларусі!

Руйнуючы будову цяжкага прыгону, высушваючы моры слёз і рэчкі крыві, разлітых па шырокіх абшарах горацешнай Беларусі, знішчанай страшэннай вайною, узнятай царамі і багачамі з-за сваіх інтэрэсаў і пагубіўшай дарэмна мільёны рабочых і селян, ідзе да вас у проміну сонца пры спеву літаньня ў шчасная пара аслабаджэння, нясе вам равалюцыя поўную ўласць і панаваньня. Паміж працоўнымі народамі Рэсеі, Літвы, Украіны і Латвіі ад сягоныняшняго дňю становіцца і вы вольнымі і поўнапраўнымі гаспадарамі вольнай незалежнай Беларускай Сацыяліст'кай Распублікі! Ад сёньняго дňю Беларусь – Савецкая Распубліка – становіцца Распублікай працоўнага народу рабочых, селянскае бядноты і чырвонаармейцаў Беларусі!

Усе, дагэтуль пасягаўшыя на працоўную Беларусь буржуйныя прадаўнічыя правіцяльствы, правіцяльствы прыгоншчыкаў купцоў, памешчыкаў і хвабрыкантаў, асьвечаныя прадажнымі духаўнікамі, дзе-б іх ўласць яшчэ ня ліпела-б, як паганая Рада, нямецкая акупацыйная начальства, польская і украінская пасяганьня – лічацца скінутымі, няістнучымі і абвяшчаюцца, з усімі сябрамі і прыхільнікамі, вашымі і усяго працоўнага народу у съвеця злымі варагамі, заслужанымі няшчаднай равалюцыйнай кары.

Уставайце усе на абарону Сацыяліст'кай Савецкай Працоунай Распублікі Беларусі! Уставайце!

[...]

Да змогі! Да змогі! Да змогі!

Імяням вякі цярпеўшай няволю, пакуту і здзек, а ад сяго дня вольнай Савецкай Распублікі Беларусі, імям чырвонае арміі сацыяльнай равалюцыі, імям сусветнага паміжнароднага камунізму пастаўляная на варту Першым з'ездам камуніст'кай партыі Беларусі.

Часовая Работніча-Селянская Правіцяльства Савецкай Беларускай Незалежнай Распублікі абвяшчая перед усім светам:

З гэтага момэнту уся ўласць на Беларусі прыналежыць толькі саветам работнічых, селянскіх, батрацкіх і чырвонаармейскіх дапутатаў.

Захаваўшася дагэтуль дзе-кольвячы ўласць нямецкіх, польскіх і украінскіх акупантаў ад гэтага часу лічыцца скасованаю.

Прадаўнічная буржуйная Беларуская Рада з яе так называнымі “народнымі міністрамі” обвяшчаеца бязбароннай законамі.

Усе законы, пастановы, распарадкі і прыказы Рады і яе слуг, а так сама нямецкіх, польскіх і украінскіх акупацыйных уласцёў лічацца ня сапраўднымі; распарадкі-ж і прыказы нямецкіх уласцёў датыркаючыя спосабу выхаду нямецкіх салдатаў з Беларусі захоўваюць сваю сілу.

Ад сяго момэнту устаўляюща на Беларусі равалюцыйны парадак; усе супроціў – равалюцыйныя выступы і патуті зрабіць пагромы грабежства і гвалтаванья будуць няшчадна руйнавацца.

Рабочыя, селяне і працаўнікі усіх нацыянальнасцяў, якія жывуць на абшары Беларусі, карыстаюцца роўным правам і знаходзяцца пад абаронаю равалюцыйных законаў.

Уся зямля памешчыкаў і наагул буйных земляўласнікаў, манастыроў, царквоў і касцёлаў і духаўнікоў, з усім жывым і мяртвым багацьцем (інвентаром), а так сама усе лясы, воды і нутра зямлі становяцца достаткам працоўнага народу Беларусі.

Усе чугункі і усе пуці злукі (сообщенія), пошты, цяляграфы ды цяляхоны, хвабрыкі, заводы і банкі абвяшчаюцца дастаткам рабочых і беднага селянства Беларусі.

Мейсцовые саветы мусяць абараняць люцкое добро ад раскраду і псоты і прыцягаць віноўнікаў да атказу.

Уводзіцца восім гадзін у дзень ля працы, без зверхурочных гадзін, на усялякай рабоцы і увайходзяць у моц усе дэкрэты РСФСР па забяспечы рабочага стану.

Чырвонай арміі, рабочым і сельскай бяднаце Беларусі даручая Часовая Правіцяльства Савецкай Беларускай Незалежнай Рэспублікі ахову усіх гэтых вялікіх заваёў сацыяльнае равалюцыі.

Яно дапамінае усім працаўнікам, што праз абарону Савецкай Беларусі – абараняюща Савецкую Расею, абараняюща сусветную ра-

валюцыя, інтарэсы працоўнага народу усіх краёў на съвеця і яскравая панства камунізму.

НЕХАЙ ЖЫВЕ ВОЛЬНАЯ ПРОЦОЎНАЯ БЕЛАРУСЬ! НЕХАЙ ЖЫВЕ САВЕЦКАЯ РАСЕЯ! НЕХАЙ ЖЫВЕ СУСЬВЕТНАЯ ПРАЦАЎНІЧАЯ РАВАЛЮЦЫЯ!

Імяням вольнага Беларускага народу:
Старшыня Часовага Работніча-Селянскага Правіцяльства Беларусі
Змітро Жылуновіч.

Сябры Правіцяльства: А. Мясников, С. Иванов, Алесь Чэрвяк,
І. Рейнгольд

1-го студня (января) 1919 году. Менск¹⁶

*Турук Ф. Белорусское движение. Очерк истории национального и революционного движения белоруссов.
М., 1921. С. 129–132.*

23. З выказванняў камуністычных лідэраў і ідэолагаў.

“Законы, мораль, религия, всё это не более, чем буржуазные предрассудки, за которыми скрываются буржуазные интересы”.

Карл Маркс

“При коммунизме индивидуальная семья перестанет быть хозяйственной единицей общества. Уход за детьми и их воспитанием станет общественным делом”.

Фрыдрых Энгельс

“Революционная власть пролетариата есть власть завоёванная и поддерживаемая насилием пролетариата над буржуазией, власть, не связанная никакими законами”.

“Чем большее число представителей реакционной буржуазии и реакционного духовенства удастся нам по этому поводу расстрелять, тем лучше. Надо именно теперь проучить эту публику так, чтобы на несколько десятков лет ни о каком сопротивлении они не смели и думать”.

“Вести и провести беспощадную и террористическую борьбу и войну против крестьянской и иной буржуазии. Расстреливать заговорщиков и колеблющихся, никого не спрашивая и не допуская идиотской судебной волокиты”.

“Величайшая ошибка думать, что нэп положил конец террору. Мы ещё вернёмся к террору, и к террору экономическому”.

“Применять к попам высшую меру наказания”.

¹⁶ Гэта яскравы прыклад фальсіфікацыі беларускай гісторыі з боку бальшавікоў. Насамрэч, Маніфест быў створаны і авшэшчаны ў Смаленску. Часовы ўрад на чале з З. Жылуновічам і ЦБ КПБ толькі 8 студзеня 1919 г. пераехаў ў Мінск.

“...превратить государство в учреждение для принуждения творить волю народа. Мы хотим организовать насилие во имя интересов трудящихся”.

“...пока мы не применим террора – расстрел на месте, – к спекулянтам, ничего не выйдет... С грабителями надо также поступать решительно – расстреливать на месте”.

“Диктатура означает – примите это раз и навсегда к сведению... неограниченную, опирающуюся на силу, а не на закон власть”.

Уладзімір Ленін

“Диктатура пролетариата есть неограниченное законом и опирающееся на насилие господство пролетариата над буржуазией...”

“Партия есть орудие диктатуры пролетариата”.

“Нет человека – нет проблемы”.

Іосіф Сталін

“...Мы, коммунисты, считаем неизбежным насильственный переворот и применение кровавой борьбы...

...Мы, которых историческая концепция включает применение насильственных мер...

...Мы, которых историческая концепция предполагает неизбежность новых мировых войн...”

Георгій Чычэрын

Цыт. паводле: Пакаянне. Злачынствы камуністычнага рэжыму і антыкамуністычны супраціў (даследванні, дакуманты, сведчанні). Мінск, 2007. С. 52–53;

Волкогонов Д.А. Семь вождей. Кн. 1. М., 1997.

С. 103, 138, 151, 186–187, 192.

24. З статута Беларускага выдавецкага таварыства “Крыніца” ў г. Вільні.

I. Мэтаю таварыства есьць выдавецтва і пашырэнье беларускіх кніжок і наагул развіцьце беларускай выдавецкай і друкарскай справы. [...]

6. Кожын сябра уступаючы ў Таварыства уносіць сяброўскую складку сто рублёў. Складка гэтая назад вернута а ні перадана якой іншай асобе ня можа быць. Асобы маламожныя на пастанове агульнага сходу могуць быць звольнены ад гэтай складкі.[...]

10. Средствы Таварыства складаюцца: а) з сяброўскіх складак; б) з ахвяр; в) з дэпазітаў; г) з усякіх дапамогаў Таварыству ад урадовых і грамадзкіх установаў і ад прыватных асобаў. [...]

1919 г. Ліпеня 15-го. Статут гэты прынялі сябры-устаноўцы:

Беларускі Нацыянальны Камітэт места Вільні тожсамосьць уласнаручных подпісаў грамадзян Б. Тарашкевіча, Я. Станкевіча, А. Смоліча,

Вацлава Ластоўскага, Кляўдуша Душэўскага прылажэньнем печаці і належнымі подпісамі пасъведчае. [...]

БДАМЛМ. Ф. 3. Воп. 1. Адз. з. 33. Арк. 10–11

25. З статута Слуцкага беларускага культурна-асветніцкага гуртка “Папараць-кветка”¹⁷.

1. “Папараць-Кветка” ёсьць культурна-prasъветны гурток, заданыя якога – працацаць дзеля адраджэння культуры бацькаўшчыны і падрыхтаваць сваіх сяброў на съядомых грамадзян, якіе б у будучыне маглі аддаць сваю моц на карысць Беларусі.

2. У “Папараць-Кветку” могуць паступаць беларусы без розніцы полу і рэлігіі.

3. Усе жадаючыя паступіць у “Папараць-Кветку” павінны падаць заяву ў праўленыне гуртка з абяданьнем выпаўняць статут і пастановы агульных сходаў.

4. У гурток прымаюцца толькі тые, за якіх паручыцца ня менай двух сяброў.

7. Гутарка паміж сябрамі павінна вясьціся толькі на беларускай мове.

11. “Папараць-Кветка” можэ закладаць беларускіе культурна-prasъветные гурткі па ўсяму Слуцкаму павету і закладаць курсы беларусазнаўства дзеля ізучэння эканамічнага, гісторычнага і культурнага жыцця Беларусі.

13. “Папараць-Кветка” выдзельвае із свайго ліку “Таварыство Беларускай Драмы і Камэдыі”, якое дзеліцца на сэкцыі: літэратурну, артыстычну і харальну.

14. “Папараць-Кветка” мае бібліятэкі на мейсцы і рухомые дзеля павету.

15. Гурток можэ выдаваць які-небудзь друкованы орган¹⁸.

17. У здарэнні ліквідацыі гуртка выбіраецца агульным сходам ліквідацыйная камісія з паўнамоцных сяброў і прэдстаўніка ад вышэйшай беларускай улады, якія перадаюць справы гуртка беларускаму нацыянальнаму камітэту¹⁹ альбо ўладзе, заменяючай яго, а гроши на карысць якога-небудзь беларускага гуртка па пастанове “Папараць-Кветкі”.

20. Праўленыне “Папараць-Кветкі” заўсягды знаходзіцца ў г. Слуцку, Менскай губ.

¹⁷ Складзены не пазней 18 лістапада 1919 г.

¹⁸ Гурток выдаваў беларускі часопіс “Наша каляіна”.

¹⁹ Слуцкаму павятоваму беларускаму нацыянальнаму камітэту.

21. Гэты статут можа з'іначвацца па пастановам агульных сходаў “Папараць-Кветкі” с пацвярджэннем пераменаў вышэйшай Беларускай Уладай.

Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах / укл. А. Гесь, У. Ляхоўскі, У. Міхнюк; прадм. У.Ляхоўскага. Мінск, 2006. С. 26–27.

26. З Часовага Статута Беларускага Нацыянальнага камітэта Случчыны. Лістапад-снежань 1919 г.

Часовы Беларускі Нацыянальны Камітэт Случчыны ёсьць вышэйшая беларуская безпарцейная арганізацыя павету і Слуцка.

1) Мэтаю яго пастаўлено пашыраць нацыянальнае пачуцьцё паміж беларусамі і дапамогі ім у духоўным і матэрыяльным жыцьці, дзеля чаго: а) пашырае грамату, б) нацыянальную літэратуру, в) прымае старавіні аб пашырэнні беларускіх школ, г) арганізуе выдавецтва, д) гурткі: культурна-просветныe і сельскагаспадарскіe, е) каапэратывы, ж) дапамогу безпрацоўным і бедным жыхаром Случчыны, з) лекцыі і курсы беларусазнаўства. Уходзіць да польскае ўлады з прозьбамі аб палепшанні агульнага і прыватнага жыцьця беларусаў. Выпаўняе паручэнні Менскага Беларускага Нацыянальнага Камітэта, кантралюе працу беларускіх нацыянальных арганізацый Случчыны і ззывае зьезды прадстаўнікоў нацыянальных арганізацый [...]

Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах / укл. А. Гесь, У. Ляхоўскі, У. Міхнюк; прадм. У.Ляхоўскага. Мінск, 2006. С. 27–28.

27. Адносіны да ўсталявання бальшавіцкага рэжыму і да Рыжской дамовы.

Бальшавіцкі рэжым гвалтам адабраў незалежнасць у беларускага народа. Край быў спачатку акупаваны немцамі, а ў 1919–1920 г. стаў арэнай жорсткай і спусташальнай савецка-польскай вайны. Вайна скончылася толькі ў лістападзе 1920 г. Паміж саветамі і палякамі ў Рызе была падпісаная трагічная для Беларусі мірная дамова, паводле якой васемнаццацімільённы народ падзялілі на трох часткі. Прыкладна чатыры мільёны беларусаў бальшавікі аддалі Польшчы, якая на працягу свайго існавання рознымі недапушчальнымі сродкамі апалаічвала і акаталічвала беларусаў. Над астатнім тэрыторыям запанавала камуністычная дыктатура. Але і падсавецкая тэрыторыя была падзелена на дзве часткі.

З пяці ўездаў (насамрэч, з пяці з паловай. – Ю.Б.) быў Менскай губерні была арганізаваная Беларуская Савецкая Сацыялістычная

Рэспубліка (БССР). Віцебская, Магілёўская і зноў створаная Гомельская губерні засталіся ў складзе Расійскай Савецкай Федэратыўнай Сацыялістычнай Рэспублікі (РСФСР). З БССР быў створаны вельмі зручны плацдарм для пасляваеннай барацьбы з Польшчай. [...]

[...] Значная частка актыўных палітычных дзеячаў, якая брала ўдзел ва Усебеларускім Кангрэсе і ў стварэнні незалежнай Народнай Рэспублікі, вымушаная была эміграваць. У Беларусі засталіся адзінкі, да якіх далучыліся тыя, хто вярнуўся з фронту і з царскай высылкі. Нацыянальна–дэмакратычная інтэлігенцыя слушна ацаніла тады палітычны стан. Крэмль і Варшава дбалі пра свае палітычныя інтарэсы, зусім чужыя беларускаму народу. Варшава паставіла сабе на мэце як мага хутчэй апалачыць беларусаў, а Москва вызначыла БССР як зручную пляцоўку для падрыхтоўкі сваіх спецыфічных мераў дзеля найхутчэйшай камуністычнай рэвалюцыі на Захадзе і перш за ёсё ў суседній Польшчы. Беларускія нацыянальныя сілы не маглі змірыцца з такім прызначэннем свайго краю. Адразу пасля савецка–польскай вайны былі спробы захаваць незалежнасць узброенай сілай. У канцы 1920 г. пачалося вядомае Слуцкае паўстанне, у якім удзельнічала больш за дзесяць тысяч барацьбітоў за свабоду і незалежнасць. Але Слуцкае паўстанне было задушана Чырвонай арміяй. На Беларусі ўзнікла шмат партызанскіх атрадаў, некаторыя з іх змагаліся амаль да 1930 г. З улікам тагачасных абставінаў беларускія нацыянальныя лідэры абраўші шлях доўгай, карпатлівой і цярплівой працы ў БССР шляхам падняцца нацыянальнай свядомасці народных масаў і падрыхтоўкі маладых актыўных кадраў.

Кандыбовіч С. Разгром нацыянальнага руху ў Беларусі / аўт. прадм. В. Скалабан. Мінск, 2000. С. 8–10.

28. Беларускія паэты пра падзел Беларусі паводле Рыжскага міру.

Уладзімер Дубоўка

За ўсе краі, за ўсе народы свету. 1926 г.

На нашым карку торг спраўляе съмела

Москва з Варшавай, з Рыгай і Літвой,

І наша змучанае катам цела

Штогодна новай кроіцца мяжой.

Пашкевіч А. Пляц волі. Мінск, 2001. С. 89.

Якуб Колас

Беларускаму люду. 1921 г.

Нас падзялі!... Хто?— Чужаніцы,
Цёмных дарог махляры.
К чорту іх межы! К чорту граніцы!
Нашы тут гоні, бары!

Янка Купала

Хто над Беларусяй
Хоча распасьцерці
Свой бізун чужацкі
І народ усьмерціць,
Каб таго парвала
З сэрцам на тры часьці
І зъвяр'ё збрываюся
Мяса параскрасыці, —
Хто быў вінаваты
Нашаму падзелу,
На кускі парваўшы
Маці роднай цела.

Сідарэвіч А. Як дзялілі Беларусь у Берасьці, Маскве і Рызе? /

150 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі / уклад.

З. Санько, І. Саверчанка. Вільня, 2002. С. 174.

Пасеклі наш Край (1928). Верш Алеся Дудара²⁰.

Пасеклі наш Край папалам,
Каб панская вытаргаваць ласкі.
Вось гэта — вам, а гэта — нам,
Няма сумленьня ў душах рабскіх.
[...]

За ўсходнім дэспатам-царком
Мы бегаем на задніх лапах,
Нью-Ёрку грозім кулаком
І Чэмбэрлена трапна лаем.
Засыплем шапкамі яго,
Ура, ура — патопім ў соплях.
А нас тым часам з году ў год

²⁰ Дудар Алесь (сапр. Дайлідовіч Аляксандар) (1904–1937) – беларускі паэт, крытык і перакладчык. Верш “Пасеклі наш край” быў напісаны не пазней 1929 г., бо 20 сакавіка таго ж года ён быў арыштаваны за гэты паэтычны твор і высланы на трэх гады ў Смаленск. Пасля яшчэ двойчы падпадаў пад арышты і ў 1937 г. быў расстраляны па рашэнні савецкіх карных органаў у мінскай турме НКУС.

Тут прадаюць ўраздроб і оптам.
 Мы не шкадуем мазалёў
 Мы за чужых праклёны роім,
 Але бяз торгу і бяз слоў
 Мы аддаём сваіх герояў.
 Ня съмеем нават гаварыць
 І думаць без крамлёўскай візы,
 Бяз нас ўсё робяць махляры
 Ды міжнародныя падлізы.
 [...]

Дудар А. Пасеклі наш Край... // Краса і сіла: Антalogія беларускай паэзіі XX ст. / склад. М. Скобла; нав. рэд. А. Пашкевіч. Мінск, 2003. С. 176–177.

29. З успамінаў Антона Сокал-Кутылоўскага²¹ пра Слуцкі збройны чын.

[...] Рада БНР магла працаваць да сінежня 1918 году, а калі бальшавікі ізноў занялі Менск, – выехала ў Горадню і Вільню, дзе і працягвала сваю працу. Пазней яна змушаная была выехаць за межы.

Так прайшоў 1919 г. і большая частка 1920 г. На беларускіх землях паявіліся новыя гаспадары – палякі, якія тады змагаліся з бальшавікамі і адначасова рабавалі беларускае добро і разбуравалі беларускую зямлю.

У лістападзе 1920 г., калі слабыя польскія войскі адыходзілі ўсё далей і далей на захад, а бальшавікі занялі Менск і пагражалі Слуцку, у Слуцку выбухнула, як называюць, паўстаньне, хаця я не могу назваць такі чын паўстаньнем, бо то было народнае змаганьне за сваю Бацькаўшчыну.

Трэба ведаць, што здаўна Случчына адыгрывала выдатную ролю ў жыцці беларускага народу. Случчына заўсёды давала вялікую колькасць інтэлігенцыі. Значная частка дэлегатаў 1-га Усебеларускага кангрэсу прыехала з Случчыны. На Случчыне ў тую пару пражывала

²¹ Сокал-Кутылоўскі Антон (1892–1983) – беларускі грамадскі і вайсковы дзеяч. Камандзір Слуцкай брыгады БНР. У міжваенны час – праваслаўны святар на Наваградчыне і Слонімшчыне. У час Другой сусветнай вайны уваходзіў у Беларускую незалежніцкую партыю, Беларускую цэнтральную раду, кіраунік Беларускай народнай самапомачы па Брэсцкай вобласці, палкоўнік Беларускай краёвай абароны, удзельнік II Усебеларускага кангрэса. Неаднаразова арыштаваўся савецкімі карнімі органамі, першы раз у 1941 г. У 1947 асуджаны на 25 гадоў лагераў, але ў 1958 г. падпаў пад амністыю. Пасля вызвалення жыў у Польшчы.

болей за 300 афіцэраў усіх радоў аружжа і рангаў. Ад прапаршчыка да генерала ўключна. Ня мала знаходзілася і розных цывільных спэцыялістых. У Слуцку аж ад 1918 г. існаваў Беларускі Нацыянальны Камітэт. Камітэт трymаў цесную сувязь з Радаю Беларускае Народнае Рэспублікі і Беларускім Урадам.

Дзеля арганізацыі самаабароны ўтварылася народная міліцыя ў складзе да 500 чалавек зь беларускімі камандзірамі.

На жаль, у тую пару сярод кіраўнічых вярхоў Камітэту пачаў прыкмячацца развал. Утварыліся два кірункі: адзін – пад старшынством Паўлюкевіча, які стаяў за цеснае супрацоўніцтва з палякамі, а другі – незалежніцкі, з судзьдзём Пракулевічам на чале. Каб ня даць Паўлюкевічу разгарнуць сваёй работы па збліжэнню з палякамі, ініцыятарская група Незалежніцкага камітэту пастановіла склікаць з'езд Случчыны.

На з'езд прыехала з 15-ці валасьцей і гораду Слуцку 107 дэлегатаў. З'езд адкрыўся 14-га лістапада 1920 г. у багата прыбранай залі дому пана Вайніловіча. Зеляніна ў перамежку з нацыянальнымі белчырвона-белымі сцягамі запаўняла залю і трывану. У прысутных панаваў съяточны, прыўзьняты і ўсхваляваны настрой.

Старшынёй з'езду абраўся Васіль Русака, а за віцэ-старшыню – адваката Пракулевіча.

Пасьля адчынення З'езду і прывітання сабраных дэлегатаў, з дазволу старшыні З'езду, узышоў на трывану малады чалавек у чорным паліто і з белым шалікам на шыі, дастаў з левай бакавой кішэні паліто складзеную паперу і сказаў, што ён, Паўла Жаўрыд, прыехаў з замежжа і прызначаны эміграцыйным урадам Беларускай Народнай Рэспублікі камісарам на Случчыну. Тут жа ён зачытаў дэкрэт аб сваім прызначэнні камісарам.

Гучныя воплескі ўсёй залі былі адказам Паўлу Жаўрыду. Гэтыя воплескі разам з тым былі выяўленыем падпрадкаванасці ўраду БНР.

На З'ездзе выступала да 10 дэлегатаў з прамовамі. Апрача старшыні В. Русака прамаўлялі: кап. Анцыповіч, кап. Самусевіч, Юліян Сасноўскі, Г. Грынко і іншыя. Усе прамоўцы зь вялікім уздымам выказваліся, што Случчына не прызнае ніякае чужое ўлады на сваёй зямлі, а толькі тую ўладу, якая аброна самім Беларускім Народам.

[...] З'езд працягваўся ўсяго адзін дзень, і за гэты дзень пасыпей выбраць так званую Раду Случчыны. Рада Случчыны складалася з 17-ці асобаў і пераняла ўсю ўладу на Случчыне. Старшынёй Рады абраўся Пракулевіч, а сябрамі Васілью Русака, Іванам Біруковічам, [...] і інш.

З'езд вынес наступную рэзалюцыю:

“Першы Беларускі Зьезд Случчыны, скліканы ў ліку 107 асобаў, вітае Раду Беларускае Народнае Рэспублікі і заяўляе, што ўсе свае сілы аддасцьць на адбудову Бацькаўшчыны. Зьезд катэгарычна пратэстуе супроць заняцця нашае Бацькаўшчыны чужацкім і самазванымі савецкімі ўладамі.

Хай жыве Вольная, Незалежная Беларуская Народная Рэспубліка ў яе этнографічных межах!”

Адначасна ўхвалена было неадкладна прыступіць да падрыхтоўкі збройнага змаганьня. Таму ў той жа вечар некалькі чалавек з дэлегатаў Зьезду выехалі па вёсках у воласьці Грозаўскую, Грэскую, Цараўскую, Раманаўскую, Чапліцкую, Быstryцкую, Старобінскую, Вызнянскую, Копыльскую, Цімкавіцкую, а таксама і ў іншыя суседнія воласьці.

Праз колькі дзён Рада Случчыны выдала дэкларацыю, у якой гаварылася:

“У мамэнт самавызначэння ўсіх народаў і змаганьня іх за сваю самастойнасць і свабоду Беларуская Рада Случчыны, выконваючы волю сялянства, паслаўшага яе і даверыўшага ёй абарону незалежнасці нашай Бацькаўшчыны – Беларусі, заяўляе ўсяму съвету аб асноўных дамаганьнях беларускага сялянства: 1) Беларусь павінна быць вольнай, незалежнай рэспублікай у яе этнографічных межах. 2) Абвяшчаючы аб гэтым і зъявляючыся выразіцелькай волі народу, Слуцкая Рада дэкларае цвёрда стаяць за незалежнасць роднае Беларусі і бараніць інтэрэсы сялянства ад гвалту з боку чужаземных захопнікаў. 3) У выпадку патрэбы Слуцкая Рада будзе бараніцца нават сілаю аружжа, нягледзячы на лічбовую перавагу ворага.

Мы верым, што наша справа ёсьць справа праўдзівая, а праўда заўсёды закрасуе!”

Рэзалюцыя Слуцкага Зьезду і дэкларацыя Слуцкай Рады былі запраўднымі клічамі падымацца на народнае змаганьне за права і волю народу на ўласнай зямлі, бо вораг ужо зьбіраўся паняволіць нашу цудоўную, багатую, каханую Случчыну.

Кліч адгукнуўся моцным рэхам. Усюды па вёсках і мястэчках утвараліся нацыянальныя камітэты, якія дапамагалі Радзе тварыць збройную сілу.

Асноўным ядром гэтае збройнае сілы зьявілася беларуская міліцыя. Да яе гарнуліся ўсе, каму была дарагою Случчына.

Тады паўсталі пытаньне перад Радай, каму даручыць лёс людзей, што ўзялі зброю ў рукі. На становішча камандзіра прабавалі запрасіць капитана Гэн. Штабу Паверзака і аднаго генэрала-беларуса, пражываўшага тады ў Слуцку. І той, і другі адмовіліся, матывуючы сваю адмову каротка: – “Вас мала!”

Падобныя ж заўвагі можна было пачуць і ад некаторых сялян і ад інтэлігэнцыі. Нават, памятаю, мой родны бацька сказаў мне: “Сыне, куды ты йдзеш? Вас мала, і вы нічога ня зробіце!”

Калі вышэй успомненая афіцэры адмовіліся ўзяць на сябе камандаванье, тады Рада Случчыны даручыла мне паехаць у в. Лютавічы Вызынянскай воласці і прывезыці ў Слуцак капітана Гэн. Штабу Паўла Чайку.

[...] Чайка, хаця і зь вялікаю неахвотаю, а ўсё ж згадзіўся ехаць у Слуцак. Яму Рада і даручыла камандаванье збройнаю сілаю.

Бальшавікі тады падыходзілі ўжо да Асіпавіч і Старых Дарог. У Слуцку заставацца было небяспечна. Дастатковая абарона ня была яшчэ зарганізавана. Таму камандаванье, у згодзе з Радаю, выдала загад 24-га лістапада 1920 году пакінуць Слуцак і адыходзіць па дарогах, што вядуць на захад, ды зьбірацца ў Семяжове.

Памятаю, перад вечарам пакідалі Слуцак. Кажны – з думкаю, ці вернемся калі назад.

Людзі ўсё прыбывалі. Быў створаны 1-ы Слуцкі полк пад камандаваннем капітана Анцыповіча, а пасля – капітана Семенюка. Праз колькі дзён зайшла патрэба стварыць другі – Грозаўскі полк, пад камандаваннем палкоўніка Гаўрыловіча. Стрэльбаў усем не хапала, і значная частка людзей адыходзіла на захад без аружжа, што значна паніжала баёвую здольнасць палкоў.

З палкоў Слуцкага і Грозаўскага стварылася 1-я Слуцкая Брыгада.

Тым часам бальшавікі, заняўшы Слуцак, рынуліся ўсьлед за слуцкімі змагарамі і, як кажуць, ішлі па пятах.

У адлегласці 35–40 км ад Слуцку 26–27 лістападу пачаліся сутычкі перадовых чырвоных войскаў з паасобнымі батальёнамі палкоў Слуцкае Брыгады.

Асабліва значныя бai адбыліся пры вёсках – Садавічы, Дошнава, Быстрыца, Вызна, Лютавічы, м. Капыль, Морачы ды іншых. У гэтую самую гарачую пару камандуючы Слуцкаю Брыгадаю капітан Чайка зрадзіў і перайшоў на бок нашых ворагаў – бальшавікоў.

Тады Рада Случчыны, якая знаходзілася ў Семежове, выклікала капітана Сокала-Кутылоўскага і даручыла яму прыняць камандаванье брыгадаю.

У паасобных баёх з чырвонымі часткамі браліся палонныя, адбіваліся назад населеныя пункты. Аднак адна брыгада, ды яшчэ слаба ўзброеная, хаця і з вялікім запалам змагалася, вымушаная была адыйсьці за раку Лань на лінію Мядзведзічы-Сіняўка-Ляхавічы-Клецак, у тыя мясцовасці, дзе стаялі палякі.

Бальшавіцкае войска далей не пайшло, бо перамовы бальшавікоў з палякамі ў Рызе закончыліся, і Беларусь была падзеленая.

Пасьля ўваходу міравой умовы палякаў з Москвою ў сілу, палякі, каб дагадзіць бальшавіком, абязбройлі Слуцкую Брыгаду. Афіцэраў і стральцуў інтэрнавалі ў Беластоку. Там, за дротам, слуцкія змагары праседзелі ад пачатку лютага да паловы красавіка, пасьля ўсіх іх перавезылі у Дарагуск над Бугам, дзе знаходзіліся вялікія лягеры для ваенна-палонных з часу сусветнае вайны. У гэтых лягерах усе афіцэры і жаўнеры прабылі да канца траўня 1921 году.

Нарэшце камандзіру брыгады ўдалося дастаць дазвол ад польскіх ваенных уладаў на права выдачы кожнаму афіцэру і стральцу дарожнага дакуманту на праезд яго да тae мясцовасці, якую ён абраў у Польшчы. Усе разъехаліся ў розных напрамках. Так закончылася народнае змаганье случакоў за сваю дарагую Бацькаўшчыну [...]

*Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах /
уклад. А. Гесь, У. Ляхоўскі, У. Міхнюк; прадм. У. Ляхоўскага.
Мінск, 2006. С. 183–187.*

30. Рэзалюцыя сходу Гарадзенскага беларускага нацыянальнага камітэта ад 24 кастрычніка 1920 г.

Заслушаўшы даклад прыехаўшага ад Беларускага Палітычнага Камітэта пры арміі Бацькі Булак-Балаховіча сябра Вячеслава Адамовіча Горадзенскі Беларускі Нацыянальны Камітэт паразумеўшыся між сабой вынес рэзалюцыю:

1. Горадзенскі Беларускі Нацыянальны Камітэт горача вітае Народнага Атамана Беларускай Арміі Бацьку Булак-Балаховіча, жадае Яму далейшага ўсьпеху ў барацьбе за шчасце нашай Бацькаўшчыны.

II. Шле гарачае прывітанье Беларускаму Палітычнаму Камітэту пры Арміі Бацькі Булак Балаховіча, які ў цяжкі адказны момэнт для многапакутнай нашай Бацькаўшчыны Беларусі стаў на чале вялікага Нацыянальнага дзела стварэння і аб'еднання Народнай Беларускай Арміі якая вызваліць наш край ад бальшавікоў [...]

VI. Гародзенскі Нацыянальны Беларускі Камітэт з свайго боку прызывае ўсіх працаўнікоў кінуць унутраныя сваркі і недаверыя і прыступіці да агульнай працы пад штандарам, на якім гарашае ўсім нам дорагія слова “**Хай жыве Беларуская Незалежная Непадзельная Народная Рэспубліка!**” (глустым у арыгінале. – Ю.Б.).

Бацьку Балаховічу, які ўзяў гэты штандар у свае рукі. Гродзенскі Беларускі Нацыянальны Камітэт абецае свае падтрымліванье, як маральнае так і фізычнае для вызвалення нашай Бацькаўшчыны ад банд бальшавіцкіх.

Старшыня камітэту **Якавюк. Сэкрэтар Федарук.**

Цэнтральны дзяржаўны архіў Літвы (ЦДАЛ).

Ф. 582. Воп. 1. Адз. з. 55. Арк. 1.

31. Чаму бальшавікі пайшлі на стварэнне БССР? Вытрымка з артыкула Уладзіміра Казбера²².

Бальшавікі, хоць і не прызнавалі беларускае нацыі, двойчы стваралі БССР (называлася яна тады ССРБ): 1 студзеня 1919 года і ў канцы ліпеня 1920 года. Першы раз – каб супрацьпаставіць яе Беларускай Народнай Рэспубліцы, якая з'яўлялася рэальным цэнтрам нацыянальна-вызвольнага руху. Аднак праз месяц самі ж камуністы ліквідавалі рэспубліку, разагнаўшы першы беларускі савецкі ўрад на чале са Зміцерам Жылуновічам (літаратурны псеўданім Цішка Гартны). Папярэдне ўсходнія беларускія губерні перадалі ў склад РСФСР. Ленін з гэтай нагоды пісаў: “Рэспубліка – буферная, і патрэбная толькі таму, што мяжуе з іншымі краінамі. Паколькі Смаленская, Віцебская і Магілёўская губерні не мяжуюць з іншымі дзяржавамі – іх можна выключыць”. Рэшту тэрыторый далучылі да Летувы і ўтварылі так званы Літбел (Літоўска-Беларускую ССР) са сталіцай у Вільні. У кірауніцтве Літбела не аказалася ніводнага беларуса. Ни ў ССРБ, ні ў Літбеле беларуская мова не дапускалася ні ў друку, ні ў дзяржаўным ужытку, не было ніводнае газеты на беларускай мове.

31 ліпеня 1920 года бальшавікі адрадзілі ССРБ з прапагандысцкімі мэтамі, каб паказаць, што яны прызнаюць права нацыі на самавызначэнне на бальшавіцкай палітычнай платформе. Першапачаткова беларуская мова не дапускалася да афіцыйнага ўжытку. Але праз нейкі час пачалася шырокамаштабная палітыка беларусізацыі, каб працоўныя Заходнія Беларусі бачылі тут сваю радзіму і змагаліся за далучэнне да Савецкай Беларусі. Захапіўшыся магчымасцямі працы на роднай ніве і паверыўшы бальшавіцкай пропагандзе, у 20-х гадах у БССР пераехалі выдатныя беларускія дзеячы з-за мяжы: Максім Гарэцкі, Францішак Аляхновіч, Вацлаў Ластоўскі, Аркадзь Смоліч, Аляксандар Цвікевіч, Палута Бадунова ды іншыя. Прэз нейкі час усе яны разам з тымі, што бралі ўдзел у стварэнні ССРБ (Усеваладам Ігнатоўскім, Зміцерам Жылуновічам, Аляксандрам Чарвяковым і іншымі), былі знішчаныя сталінскай рэпрэсійнай машынай.

*150 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі /
уклад. З. Санько, I Саверчанка. Вільня, 2002. С. 175.*

32. Антыбальшавіцкі рух у Беларусі (1919–1921). Фрагменты артыкула Кірыла Маля²³.

Палітычная сітуацыя, у якой апынулася Беларусь пасля 1917 г., была даволі складанай. З аднаго боку канец існавання Расійскай

²² Казбярук Уладзімір (нар. 1923) – беларускі пісьменнік і навуковец.

²³ Беларускі гісторык.

імперыі даваў беларускаму народу шанс утварыць самастойную нацыянальную дзяржаву, але з другога боку шанс гэты быў чыста тэарэтычным. На панаванне над Беларуссю прэтэндавалі дзве дастаткова магутныя сілы, якія лічылі яе натуральнай сферай сваіх інтарэсаў – Савецкая Расія і Польшча. Як першая, так і другая, хоць і абвясцілі сябе вызвалільнікамі беларускіх земляў, на самай справе імкнуліся акупаўваць іх і ўсталяваць тут адпаведныя палітычныя рэжымы [...]

Можна адзначыць трох асноўных характэрных рысы ўлады бальшавікоў, якія сталі прычынамі варожага настрою да яе значнай часткі беларусаў. Першай, найбольш адметнай з іх быў “чырвоны тэрор”, развязаны бальшавікамі на Беларусі ў часы савецка-польскага канфлікту. Формы і метады гэтага тэрору таксама былі розныя, ад прымусовай працы да заключэння ў канцэнтрацыйных лагерах і нават расстрэлаў на месцы. Найбольшае абурэнне выклікала бескантрольная дзейнасць ЧК, органа пазасудовай расправы, якая карала і бязвінных, і вінаватых. Гэта былі вымушаны прызнаць нават бальшавікі, прычым тыя з іх, хто займаў высокія пасады ва ўрадзе Літбелы. У сваім лісце ад 21 жніўня 1919 г. да старшыні УЧК Ф. Дзяржынскага члены ЦК Кампартыі Літвы і Беларусі Міцкевіч-Капсукас і Ціхоўскі пісалі: “На самом деле безсистемными расстрелами направо и налево при той обстановке, какую мы видели, было лишь усиленно враждебное отношение населения к советской власти и не только среди буржуазии, но и среди рабочих. До глубины души были возмущены поведением ЧК даже многие партийные тов. тов. Нам стоило больших усилий, чтобы успокоить Минский рабочий полк, который готов был разнести ЧК”.

Іншым, не менш значным фактам, які меў уплыў на стаўленне беларусаў да бальшавікоў, была палітыка прадразвёрсткі, пры дапамозе якой савецкая ўлада імкнулася забяспечыць харчам свае войскі. Сяляне, чыя гаспадарка была моцна разбурана яшчэ першай сусветнай вайной, не разумелі і не маглі зразумець, чаму яны павінны аддаць апошніе і памёрці ад голаду. А што на справе так і было, сведчаць шматлікія дакументы, у тым ліку і апублікованыя яшчэ пры савецкай уладзе. Напрыклад, апісваючы становішча ў Серакаротнянскай воласці ў сваім дакладзе ў лютым 1920 г., прадстаўнік Віцебскага рэйкома казаў: “Экономическое положение волости самое критическое. О каких-либо излишках хлеба не может быть и речи, но у многих граждан уже нет хлеба на дневное пропитание, в чем удостоверился высланный агент упродкома”.

У цеснай сувязі з прадразвёрсткай былі і такія шырокі распаўсюджаныя з'явы, як самачынныя рэквізіцыі асобных вайско-

вых частак і звычайнае рабаўніцтва, якое дазвалялі сябе чырвонаармейцы. [...]

[...] Праходзячы праз беларускія землі, чырвоныя часткі адбіralі ў сялян апошні харч, які яны збераглі пасля візітаў прадатрадаў і апрадкамаў, што, вядома ж, не спрыяла ўзаемапаразуменню паміж савецкімі войскамі і жыхарамі Беларусі. Ужо ў 1919 – пачатку 1920 г. прадстаўнікі савецкай улады канстатавалі, што “взаимоотношения между частями войск, населением и волревкомами в некоторых местах враждебные ввиду бес tactных реквизиций, требований подвод для личных поездок, вымогательства непосильных угощений, грубых обращений красноармейцев”.

Трэцім значным фактам узаемадачыненняў беларускага насельніцтва і бальшавікоў быў сваесаблівы “налог крывёй”, які апошнія прымусілі плаціць жыхароў нашай краіны. Пасля заключэння ваенна-палітычнага саюза РСФСР, УССР і Літбелы ў сакавіку 1919 г., скіраванага на атрыманне матэрыяльных і чалавечых рэсурсаў ад фармальна незалежных савецкіх рэспублік для перамогі ў грамадзянскай вайне, бальшавікі неаднаразова праводзілі мабілізацыю беларусаў на вайсковую службу. [...]

Магчыма, што сяляне ставіліся б да мабілізацыі з большым энтузіязмам, калі б свежае папаўненне з Беларусі накіроўвалася супраць палякаў, на вызваленне сваёй айчыны. Замест гэтага бальшавіцкія вайсковыя ўлады фармавалі часткі Заходняга фронту з мабілізаваных і ахвотнікаў расійскага, латышскага, літоўскага, эстонскага і нават кітайскага паходжання, а беларусамі дакамплектуювалі дзянікінскую і калчакаўскую франты. Так, паводле дадзеных Алега Латышонка, з 200 тысячай мабілізаваных улетку 1919 г. жыхароў Беларусі толькі 40 тысячай трапілі на Заходні фронт.

Натуральны рэакцыяй беларускіх сялян і рабочых, якіх вымушалі пакідаць свае дамы і ісці паміраць кудысьці за тысячи кіламетраў невядома за што, былі ўхіленне ад прызыва і дэзерцістра. І першае, і другое былі шырока распаўсюджанымі з'явамі і, па сутнасці, сталі адной з формаў барацьбы жыхароў Беларусі супраць бальшавікоў. Ужо ў 1919 г. ўцёкі з войскаў і з мабілізацыйных пунктаў набылі значныя памеры. [...]

Дэзерцістра, аднак, было не адзінай формай супраціўлення мясцовага насельніцтва бальшавікам. Існавалі і іншыя, больш актыўныя, метады барацьбы з савецкай уладай. Да іх ліку належалі падпалы венных складоў і пашкоджанне чыгуначных шляхоў. Так, 2 траўня 1920 г. Троцкі пісаў: “На железных дорогах вспыхивают уже пожары. В отдельных пунктах (запасная армия) констатированы поджоги...

Среди железнодорожников много до последней степени ожесточенного элемента”.

Каб выправіць становішча на чыгунцы, бальшавікі пайшлі на жорсткія меры. У розныя часы і ў розных месцах яны рабілі мясцо-вае насельніцтва адказным за становішча чыгуначных шляхоў, а так-сама тэлеграфных лініяў. Згодна з загадам арміям Заходняга фронту ўсе мясцовыя жыхары, што жылі не больш чым за 15 вёрст ад чыгункі, неслі адказнасць за яе стан. Гэтая формы адказнасці за пашкоджанне камунікацыяў бальшавікі захавалі і пасля вайны, у час барацьбы з бандытызмам. Прычым пакаранні былі даволі жорсткія. Напрыклад, у загадзе №2 Бабруйскай палітычнай камісіі па барацьбе з банды-тызмам гаварылася: “...за порчу или недосмотр лица, на участке коих это произойдет, будут привлекаться к строжайшей ответственности (вплоть до расстрела)”.

Але ні пагрозы, ні нават чырвоны тэрор не маглі спыніць супраціўленне беларусаў бальшавіцкай акупацыі. Яно набывала ўсё больш актыўныя формы, і хутка дасягнула сваёй найвышэйшай ступені – узброенай барацьбы. У часы савецка-польскай вайны для гэтай барацьбы існавала некалькі магчымасцяў. Першай з іх было паступленне ў польскія часткі на добраахвотнай аснове, бо ў адрозненне ад бальшавікоў палякі не праводзілі мабілізацыі на занятых імі беларускіх землях. Гэта магчымасць не выклікала, аднак, сярод беларусаў асаблівага энтузіязму, бо ў значнай ступені палякі таксама разглядаліся імі як акупанты. Значна больш прывабным было стаць пад сцягі беларускіх добраахвотніцкіх узброеных фармаванняў [...]

[...] Дзеячы беларускага нацыянальнага руху, якія вярнуліся ў Менск разам з палякамі, пачалі працэс фармавання беларускай арміі. Юзаф Пілсудскі падтрымаў гэту ініцыятыву і 22 кастрычніка 1919 г. падпісаў дэкрэт аб фармаванні беларускіх узброеных сілаў у складзе двух батальёнаў. Пазней, 20 лістапада гэтая сілы былі паменшаныя да аднаго батальёна. У той жа час у школе падхаружых рэзерву ў Варшаве быў створаны беларускі ўзвод, а ў Слоніме фармавалася беларуская падафіцэрская школа.

Аднак, нягледзячы на падтрымку Пілсудскага, дзейнасць Беларускай вайсковай камісіі, якая займалася справай беларускіх узброенных сілаў, не прынесла практычных вынікаў з-за сабатажу мясцовых польскіх уладаў. Адзінай больш-менш рэальнай часткай, створанай БВК у гэты час, была 1-я рота беларускіх стралкоў, складзеная з 150 жаўнераў. Пазней, у 1920 г., яна была пераўтворана ў батальён і нават карысталася польскімі статутамі, перакладзенымі на беларускую мову, аднак у баях не ўдзельнічала і ў хуткім часе пасля вайны была расфармаваная.

Але тое, што спробы ўтварыць беларускае войска былі няўдалыя, не значыць, што беларусы наогул не ўдзельнічалі ў савецка-польскай вайне. Яны ваявалі ў складзе рэгулярных частак. Напрыклад, вядома, што у 1919 г. добраахвотнікі-беларусы ўвайшлі ў склад Беларуска-Літоўскай дывізіі, фармаванне якой пачалося адначасова з фармаваннем беларускіх нацыянальных частак. Тыя, хто вербаваўся ў гэтую дывізію, вырашылі, што гэта і ёсць беларускае войска. Нараджэнцы Беларусі складалі таксама значную частку аддзела знакамітага Булака-Балаховіча. Гэты аддзел па баявых якасцях быў не горшы за рэгулярныя польскія часткі і выканаў у савецка-польскай вайне адметную ролю. У канцы кампаніі 1920 г. балахоўцы прарвалі лінію фронту, разрэзалі на дзве паловы 4-ю Чырвоную армію і захапілі Пінск. У выніку бальшавікі мусілі адвесці на ўсход усю лінію Заходняга фронту. У далейшым, ужо пасля заканчэння вайны, Булак-Балаховіч са сваёй групай, што атрымала назну Беларускай Народнай Арміі, дзейнічаў самастойна і паспрабаваў вызваліць краіну ад бальшавікоў. Гэты яго паход добра вядомы, і наўрад ці варта спыняцца на ім падрабязна. Нягледзячы на паразу ў лістападзе 1920 г., генерал Булак-Балаховіч не спыніў сваёй дзейнасці і часткі яго арміі актыўна ўдзельнічалі ў партызанскай барацьбе на тэрыторыі БССР у 1921 г.

Але аснову ўзброенай барацьбы насельніцтва Беларусі супраць бальшавізму складаў не ўдзел яго прадстаўнікоў у рэгулярных фармаваннях польскага войска, а партызанскі рух і сялянскія паўстанні, якія ахапілі тылы Чырвонай арміі з самага пачатку канфлікту. Добра вядомыя такія буйныя выступленні, як Старакапытскі бунт і Вяліжская паўстанне [...] Своеасаблівым водгукам Старакапытскага бунту было паўстанне ў Рэчыцы 25-26 сакавіка 1919 г. Там паўсталі каравульная рота, якая хутка захапіла ўладу ў горадзе. Камуністай білі і садзілі ў турму, іх кватэры былі разгромленыя. Паўстанцы разнеслі таксама рэйкам, надзвычкам, аддзел юстыцыі.

У тым самым сакавіку 1919 г. адбыліся паўстанні ў Слуцку і ў Барысаве, дзе грамілі савецкія ўстановы. Паўстанні адбываліся і пазней, як у 1919, так і ў 1920 г. Фактычна не было месяца, каб у якой-небудзь вёсцы, воласці ці нават горадзе не было ўзброенага выступлення. Напрыклад, у сакавіку 1920 г. у Быхаўскім павеце адбылася серыя паўстанняў. Сяляне вёсак Куляжы, Урэчча, Запалянная, Прыволь, Лебядзеўка, Рабінаўка паграмілі савецкія ўстановы, знішчылі дакументы, зрабілі вобшукі ў кватэрах савецкіх супрацоўнікаў. 10 сакавіка паўстанцы напалі на Прапойск, разброялі там аддзел па барацьбе з дэзерціствам, захапілі тэлеграф.

Бальшавікі абвясцілі тыя паўстанні кулацкімі, а потым гэты тэрмін аўтаматычна ўвайшоў у працы савецкіх гісторыкаў. Між тым сацыяльны склад паўстанцаў быў даволі разнастайным, і, як сведчаць крыніцы, супраць бальшавікоў выступалі як заможныя, так і збяднелыя сяляне [...]

Паўстанні так званых кулакоў выклікаліся, зразумела, не столькі “нетактичным поведением” кіраунікоў рознага ўзроўню, колькі ўвогуле палітыкай “ваеннага камунізму” і цяжкасцямі бальшавіцкага рэжыму. Даведзеныя да адчаю прадразвёрсткай і рабаўніцтвамі сяляне, у якіх адбіралі апошні харч, падымаліся з віlamі і сякерамі супраць кулямётаў прададдзелаў і гінулі ў гэтай безнадзейнай барацьбе.

Менавіта такія паўстанцы складалі асноўную базу для стварэння партызанскіх аддзелаў, якіх багата было ў лясах Беларусі ў часы савецка-польскай вайны. Бальшавікі звычайна называлі іх бандамі, хоць іх дзейнасць мела не крымінальны, а ваенна-палітычны характар. Сам камандарм Тухачэўскі, вялікі спецыяліст па карных аперацыях і барацьбе з бандытызмам, вызначаў тэрмін “банда” наступным чынам: “Самоорганизующаяся местная крестьянская власть опирается на местные вооруженные крестьянские формирования, обычно называемые у нас бандами”.

Менавіта з такіх мясцовых сялянскіх узброеных фармаванняў і складалася большасць “бандаў” на Беларусі ў 1919–1921 г. [...]

У выніку ўтыле чырвоных склалася даволі напружанае становішча. Яшчэ 19 сакавіка 1919 г. на пасяджэнні Мінскага губрэйкома канстатавалася: “Внешний фронт для нас не страшен. Необходимо более обращать внимание на внутренний фронт и все меры принимать на борьбу с контрреволюцией, на борьбу с открытием заговора внутри”. Бальшавікі адказали на партызанскі рух новай хвалі чырвонага тэрору. Згодна з пастановай савецкай улады рознага ўзроўню асобы, якія былі замешаныя ў “бандытызме” і падпалах, расстрэльваліся на месцы, а асобы, якія не мелі дакументаў, ці дакументы якіх здаваліся падазронымі, затрымліваліся і перадаваліся ў міліцыю ці ЧК.

[...] Савецкая ўлада адразу распаўсюдзіла на занятыя землі свае парадкі, якія не маглі спадабацца нават “класава набліжаным” сацыяльным элементам. Так, згодна з §4 Загаду № 101 ад 9 жніўня 1920 г. па Беластоку і яго акрузе “Местному населению разрешается иметь запас продовольствия в количестве не более месячной потребности по следующей норме: муки на едока – 25 фунтов, мяса – 7½ фунта, картофель – 3 пуда, сахару – 2 фунта, соли – 3 фунта, рыбы или консервов – 7½ фунта, жиров – 3 фунта, крупы – 7½ фунта. Излишек запасов против указанной нормы должен быть немедленно зарегистрирован в Райпродкоме. Обнаруженные скрытые, незарегистрирован-

ные запасы продовольствия будут конфисковываться, а укрыватели предаваться суду Реввоентрибунала” [...]

У выніку лаяльны настрой жыхароў Беластока змяніўся на рэзка варожы. Яны чакалі толькі нагоды, каб выступіць супраць бальшавікоў са зброяй у руках, і хутка яе дачакаліся. Чырвоныя войскі Заходняга фронту, ушчэнт разбітыя пад Варшавай, адыходзілі праз тыя раёны, якія моцна пакутвалі ад іх раней, у тым ліку і праз Беласток, насельніцтва якога, зразумела, не магло не скарыстаць гэтай магчымасці. 28 жніўня член РВС 16-й арміі Т. Пятакоў адаслаў у Маскву тэлеграму, у якой ён апісаў, як у Беластоку сустрэлі адыходзячыя чырвоныя войскі. “В Белостоке, по докладу начдива, пробившегося с бригадой через занятый уже город, – пісаў Пятакоў, – ему пришлось вести бой больше с населением Белостока, чем с польскими войсками, причем во враждебных действиях деятельное участие принимало также еврейское население”.

Варшаўская бітва практычна вызначыла далейшы ход савецка-польскай вайны. Бальшавікі мусілі адысці на ўсход і зноў аддаць палікам занятыя імі раёны. Аднак да восені 1920 г. абодва бакі былі ўжо моцна стомленыя і пайшлі на перамір’е. Баявыя дзеянні на Заходнім фронце былі скончаныя, але антыбальшавіцкая барацьба на Беларусі працягвалася, і пасля 12 кастрычніка 1920 г. здавалася, што ў канцы 1920 – пачатку 1921 г. яна яшчэ больш узмацнілася.

Гэты час, вядомы як час перамогі бальшавікоў на асноўных франтах грамадзянскай вайны, час, калі пачаўся пераход да Новай эканамічнай палітыкі, быў на Беларусі вельмі неспакойны для савецкай улады. Становішча беларускай вёскі, спустошанай прадразвёрсткай і вайной, было сапраўды жахлівым. Паводле зводкі Старшыні НК БССР за 1–3 траўня 1921 г.: “... в продовольственном отношении в настоящее время положение крестьянства самое критическое. Во многих местностях они голодают и пытаются хлебом, содержащим в себе примеси трав и корней до 70%”.

У гэтай сітуацыі працяг збору прадразвёрсткі выклікаў абурэнне сялян, якое даходзіла да адкрытых паўстанняў. “В отношении госразвёрстки, – дакладаў старшыня ЧК, – как сообщалось в предыдущих сводках, положение крайне неудовлетворительное. Были случаи выступления граждан, вооруженных кольями и вилами с криком: “Нас все грабят, а нам не дают ни соли, ни железа”.

Сяляне не спыняліся, аднак, на эканамічных патрабаваннях, а як гэта часта здараецца, ішлі далей. Згодна з рапартам Рэйкамаў БССР з месцаў, жыхары некаторых валасцей не хацелі прызнаваць іншай улады, акрамя ўрада “Незалежнай Беларусі”, ставіліся надзвычай ва-

рожа да мясцовых рэўкамаў і сцвярджалі, што ўлады трэба выбіраць, а не прызначаць у Маскве.

Неспакойна на той час было і ў гарадах. Пралетарыят, які камуністы лічылі сваёй натуральнай сацыяльной базай, пачаў глуха наракаць. “В связи с тарифной политикой положение рабочих в Белоруссии становится катастрофическим, – дакладаў старшыня ЧК. Заработка плата рабочих от двести пятьдесят до триста шестьдесят тысяч рублей. Отсутствие денежных знаков делает невозможным выплачивать рабочим заработанной суммы, что вызывает недовольство с их стороны, и на этой почве имеют место частичные забастовки”.

Нават сярод чырвонаармейцаў адчувалася незадаволенасць [...]

Такія ўмовы былі вельмі спрыяльнымі для развіцця партызансага руху, і дзякуючы цяжкаму становішчу, у якім апынулася Савецкая Беларусь у канцы 1920 – першай палове 1921 г., ён дасягнуў неверагодных памераў [...] Так, у канцы 1920 г. у Барысаўскім павеце дзейнічала “зялёная армія”, якая налічвала некалькі тысяччысла чалавек. На пэўны час яе часткі нават захапілі мястэчка Плешчаніцы. Барысаўскі гарнізон марнеў ад дэзерцірства, а кавалерыйскі аддзел Барысаўскага ваеннага камісарыята дэзерціраваў у поўным складзе. За ім накіравалася каля 50% барысаўскіх міліцыянтаў.

Барысаўскі павет не быў у гэтым сэнсе выключэннем. У Ігуменскім дзейнічаў партызанскі аддзел, які налічваў 3 тысячи чалавек, меў дзве 6-дзюймовых гарматы і 160 снарадаў.

Існавалі і іншыя, меншыя па колькасці “банды”. У Барысаўскім павеце дзейнічаў аддзел капитана Караткевіча, да 800 чалавек, у Мінскім – Коласа – 100 чалавек, у Ігуменскім павеце Арлова – да 500 чалавек [...]

Першая палова 1921 г. вызначалася надзвычайнай актыўнасцю партызанаў, якая нават перавышала актыўнасць “бандаў”, што дзейнічалі на Беларусі ў 1919–1920 г. Старшыня ЧК БССР, устрывожаны ростам гэтай актыўнасці, у кожнай зводцы даносіў пра ўзмацненне “бандытызму”. “Несмотря на принимаемые решительные меры по борьбе с бандитизмом, который в Белоруссии сильно развит, таковой с каждым днем все усиливается”, – пісаў ён у сакавіку 1921 г. “Бандитизм в Белоруссии принял колосальные размеры”, – даносіў ён 26 красавіка. З ім былі згодныя начальнікі ніжэйшага ўзроўню. “В общем, – дакладаў у сваёй сводцы за красавік-травень 1921 г. загадчык Бабруйскага Палітбюро, – бандитизм развит по всему уезду, нет тех волостей, где бы его не было” [...]

Партызанскі рух на Беларусі ў 1921 г. ніколі б не дасягнуў такіх памераў, калі б ён не абапіраўся на падтрымку мясцовага сялянскага насельніцтва. Гэтая падтрымка не была чыста маральнаў ці пасіўнай.

Сяляне трымалі з партызанамі сувязь, паведамлялі пра дзейнасць чырвоных частак, хавалі ў сябе байцоў партызанскіх аддзелаў, забяспечвалі іх зброяй і харчам, а таксама самі бралі ўдзел у дыверсіях і баявых аперацыях [...]

Не менш значным было і тое, што сяляне добра бачылі розніцу паміж чырвонымі часткамі і аддзеламі партызанаў. Калі першыя дазвалялі сабе рабаўніцтва і гвалт, то другія, як ужо згадвалася, атрымалі катэгарычную забарону “чапаць” сялянскую гаспадарку. Відавочна, што гэтая забарона практычна не парушалася, ды і дзіўна было б, калі б сяляне, з якіх у асноўным складаліся “банды”, пачалі б рабаваць сваіх. У выніку, як пісаў той самы старшыня ЧК Ротэнберг, “отношение крестьян к бандитам очень хорошее, к красноармейцам – враждебное”.

Бальшавікі хутка зразумелі, у якой ступені поспехі партызанаў залежаць ад падтрымкі мясцовага насельніцтва. Усе свае сілы яны скіравалі на тое, каб пазбавіць “бандытаў” сацыяльной базы. Але замест таго, каб палепшиць матэрыяльнае становішча сялянства і змяніць гэтым яго стаўленне да савецкай улады, бальшавікі зноў звярнуліся да “чырвонага” тэрору. Адным з першых кроکаў у гэтым кірунку было ўтварэнне губернскіх камісіяў па барацьбе з бандытызмам (“губкомбанд”), якія мелі надзвычай шырокія паўнамоцтвы. “Приказания и распоряжения губкомбанд, – гаварылася ў спецыяльнай інструкцыі, – не могут быть приостановлены в действии на местах распоряжением местных органов власти, каковые могут лишь в случае несогласия с таковыми обжаловать их в следующую по инстанции комиссию”. Камісіі па барацьбе з бандытызмам падпарадкоўваліся толькі УЧК.

Інструкцыя вызначала таксама і асноўныя метады працы камісіяў. Яна рэкамендавала “... широкое применение выселения за пределы фронта семей бандитов и прочего населения, скомпрометированного содействием бандитов”.

[...] Згодна з загадам Бабруйскага камбанды, растраліць маглі за неданясенне. Даносы наогул былі зробленыя абавязкам усіх лаяльных грамадзян, нават калі даносіць трэба было на свайго суседа ці сябра. “Каждому гражданину, знающему, у кого есть оружие или где оно спрятано, – гаварылася ў загадзе № 2 Бабруйскай камбанды, – вменяется в обязанность сообщить об этом военному командованию или органам ЧК”. А што чакала тых, хто хаваў у сябе зброю і на каго быў абавязаны данесці сусед па вёсцы? Загад № 2 дае недвухсэнсоўны адказ на гэтае пытанне: “Жители по истечении трехдневного срока, не сдавшие оружия, по обнаружению такового у них, будут считаться врагами трудящихся и расстреливаться без суда и следствия, семьи их

выселяться за пределы Белоруссии, имущество конфисковываться и распределяться советами между честными гражданами”.

[...] Шляхам крывавага, бязлітаснага тэрору бальшавікі здолелі пераламіць ситуацыю на сваю карысць. У другой палове 1921 г. партызанскі рух зменшыўся. Гэта не значыць, аднак, што ён зусім пайшоў на спад. Яшчэ вельмі доўгі час становішча на Беларусі было для бальшавікоў неспакойным і яны захоўвалі тут Заходні фронт да 1924 г. Як пісалі потым савецкія гісторыкі, “командующему фронтом еще не раз приходилось разрабатывать и проводить военные операции по ликвидации в Западной Белоруссии эсзеро-кулацких мятежей и уничтожению бесчинствующих белогвардейских банд, подстрекаемых и поддерживаемых белополяками”.

[...] Хоць антыбальшавіцкая барацьба ў Беларусі і не мела шансу на канчатковую перамогу, бо сілы былі вельмі няроўныя, яна была важным фактарам, які вызначыў вынікі савецка-польской вайны.

Кірыл Маль. Антыбальшавіцкі рух у Беларусі (1919–1921) / Беларускі гістарычны агляд. Т. 6. Сш. 1–2 (10–11), снежань 1999. С. 49–71.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Чаго дамагаўся Беларускі нацыянальны камітэт?
2. Якія праблемы і слабасці назіраліся ў беларускім нацыянальным руху напярэдадні Першага Усебеларускага кангрэса?
3. Прааналізуйце з дапамогай документаў працэс фарміравання Саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў. Патлумачце сутнасць колькасных паказчыкаў, у прыватнасці долі беларусаў у Саветах. Як гэта ўплывала на беларускі край?
4. Ахарактарызуйце ўмовы, у якіх адбываўся Першы Усебеларускі кангрэс, і дайце яму сваю ацэнку. Чым ён з'яўляўся ў гісторыі беларускага народа?
5. Патлумачце, чаму нацыянальныя дзеячы, якія сабраліся на Першы Усебеларускі кангрэс, не прызнавалі ўладу Аблвыканкама-заха, які прадстаўляў савецкую ўладу ў краі?
6. Прааналізуйце ўрыўкі з савецкага друку і адкажыце, што ставілася ў віну беларускім арганізацыям і Першаму Усебеларускаму кангрэсу? Выкажыце свае меркаванні адносна стаўлення да разумення паняцце “народ” беларускім нацыянальнымі дзеячамі і бальшавіцкімі ўладамі.
7. Прааналізуйце Устаўныя граматы Выканаўчага камітэта Рады Усебеларускага зьезду. Што абвяшчала кожная з іх?
8. Чым апраўдвалі нямецкія ўлады сваю адмову прызнаць БНР? Выкажыце свае меркаванні наконт думкі А. Сідарэвіча, што калі б

беларусы паспяшаліся хаця б на некалькі дзён, то маглі дабіцца прызнання ўласнай дзяржаўнасці.

9. Як ацэньвалі беларускія нацыянальныя дзеячы ўсталяванне ў Беларусі бальшавіцкага рэжыму, іх мірныя дамовы і тэрытарыяльнае ўладкаванне БССР?
10. Што з'яўлялася прычынамі ўтварэння БССР?
11. Ахарактарызуйце прычыны антыбальшавіцкага супраціву на беларускіх землях.